

UDK: 94(497.5 Bjelovar)“1941”
355.312(497.5 Bjelovar)“1941”
Izvorni znanstveni članak
Priljeno: 12. 3. 2007.
Prihvaćeno: 20. 3. 2007.

Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941.

ZDRAVKO DIZDAR

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor prikazuje političke prilike na bjelovarskom području uoči Drugoga svjetskog rata i na početku rata, a zatim pobunu hrvatskih vojnika u 108. pješadijskom puku vojske Kraljevine Jugoslavije, u noći sa 7. na 8. travnja 1941. u Velikom Grđevcu kraj Grubišnog Polja. Slijedi prikaz širenja pobune i njezina prerastanja u ustanak, dolazak pobunjenika 8. travnja u Bjelovar, preuzimanje vlasti i proglašenje hrvatske države do dolaska Nijemaca u grad dva dana kasnije. U radu se prikazuje i ratni zločin nad hrvatskim civilima u Donjim Mostima koji su 10. travnja počinili četnici i jugoslavenski vojnici.

Ključne riječi: Bjelovar, Travanjski rat 1941., ustaše, Nezavisna Država Hrvatska

Politička situacija u Bjelovaru i na području bjelovarskog kotara pred rat

Prema popisu pučanstva 1931. bjelovarski kotar s gradom Bjelovarom imao je 73.664 stanovnika. Prema nacionalnoj strukturi bilo je 51.598 Hrvata, 14.801 Srba, 3.267 Mađara, 2.517 Čeha i Slovaka, 705 Nijemaca i 773 ostalih, većinom Židova. Grad Bjelovar tada je imao 10.252 stanovnika, od čega 6519 Hrvata, 1954 Srba, 209 Mađara, 693 Čeha i Slovaka, 152 Nijemca, 360 Židova i 365 ostalih.¹ Od hrvatskih gradova sa znatnijim udjelom srpskog stanovništva

---

* Prikazani rezultati u radu proizašli su i iz znanstvenog projekta “Položaj i razvoj Hrvatske 1918.-1941.” koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

** Zahvaljujem prof. Željku Pleskalu, ravnatelju Državnog arhiva u Bjelovaru, i njegovim suradnicima, na pomoći i stavljanju na raspolaganje svih vrela kojima arhiv raspolaže u vezi s pobunom i ustankom u Bjelovaru 1941.

¹ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939-1940*, I., Zagreb 1940., 298.-299.; *Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku po popisu 31. III. 1931.*, Serija II, Sveska 3, Beograd 1945. Podaci o broju Hrvata, Srba i ostalih iz teksta dani su približno, na temelju podataka o vjeri i materinjskom jeziku.

Bjelovar je, s 19,05% srpskog stanovništva, bio na drugom mjestu, nakon Vukovara. Bjelovar je uz upravno sjedište kotara i okruga bio i gospodarsko, prometno, kulturno, prosvjetno i političko središte, kao i sjedište vojnog okruga. Politička kretanja pred rat sve su se više zaoštravala među strankama, u sklopu njih, kao i u odnosima vlasti i oporbe.²

Hrvatska seljačka stranka (HSS), čija javna i organizacijska aktivnost nakon diktature započinje tek uoči i nakon izbora 1935., okupljala je i u Bjelovaru te na području bjelovarskog kotara, više od 90% hrvatskog stanovništva. Od 1935. HSS na području bjelovarskog kotara osniva svoje organizacije u gotovo svim mjestima naseljenim Hrvatima. Od 1937. u mnogim mjestima toga kraja osnivaju se i HSS-ove poluvojničke organizacije Hrvatske seljačke zaštite, a u gradu Bjelovaru Hrvatske građanske zaštite. Zapovjednik Seljačke zaštite za kotar Bjelovar bio je Slavko Gašparović, a zapovjednik Građanske zaštite za grad Bjelovar bio je Fabijan Antoljak.³

Na skupštinskim izborima održanim 1935. i 1938. stanovništvo kotara Bjelovar uglavnom glasuje za listu Vladka Mačeka, vođe HSS-a. Tada su za narodne zastupnike HSS-a za kotar Bjelovar izabrani Tomo Baburić i Franjo Hegeduš.⁴ No, tek nakon 26. kolovoza 1939., kada je postignut sporazum između predsjednika jugoslavenske vlade Dragiše Cvetkovića i Vlatka Mačeka, na osnovi kojega je stvorena Banovina Hrvatska, kao autonomna jedinica u sklopu Kraljevine Jugoslavije, HSS i na bjelovarskom području preuzima vlast. U HSS-u je pred rat sve izraženija diferencijacija, gdje je uz srednju struju, uglavnom anglofile, na čelu s Lukom Ilekovićem, predsjednikom (te narodnim zastupnikom) i Lukom Starčevićem, tajnikom Kotarskog odbora i predsjednikom Gradskog odbora HSS-a Bjelovar i sve snažnije lijevo (prokomunističko) i desno (proustaško) krilo. Tako su pred Drugi svjetski rat u Kotarskom odboru HSS-a Bjelovar djelovali članovi ilegalne Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), odnosno KP Hrvatske: odvjetnik Franko Winter, umirovljeni oficir Stevo Šabić, postolar Julijus Ecker i Đuro Lalić. Komunisti u Gradskom odboru HSS-a Bjelovar bili su Julijus Ecker, kao njegov predsjednik, Đuro Šegović i Josip Matačić. Komunisti su djelovali i u drugim organizacijama HSS-a. Istodobno je član ustaškog pokreta u Kotarskom odboru HSS-a Bjelovar bio Mar-

² Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Zbirka dokumenata Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (dalje: RSUP SRH), elaborat "Bivše građanske stranke na kotaru Bjelovar". Također vidjeti: Stjepan BLAŽEKOVIĆ, *Bjelovar*, Bjelovar 1985.

³ O djelovanju HSS-a i njegovih organizacija na području Bjelovara vidjeti: HDA, Grupa VI, Građanske stranke 1918.-1941., inv. br. 2664.; *Seljačka sloga*, 15. V. 1936.; *Kalendar Gospodarske sloge za 1941.*, Zagreb 1940., 145.; Državni arhiv Bjelovar (dalje: DAB), OZN-a za okrug Bjelovar, Zapisnik o saslušanju dr. Luke Starčevića u Bjelovaru, 18. VII. 1945.

⁴ Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb 1939., 31., 60.

tin Cikoš, a ustaše u Gradskom odboru HSS-a Bjelovar bili su Julije Makanec, bjelovarski gradonačelnik, i Nikola Božičević.⁵ Vlasti su djelovanje ustaša na području Bjelovara pratile još od 1935. U Bjelovaru 1940. postoji ustaška skupina povezana s ustaškim vodstvom u Zagrebu i ustašama u okolnim kotarevima. Slavko Kvaternik je 1940. imenovao Miju Hansa za ustaškog povjerenika za grad i kotar Bjelovar, a uz njega je kao aktivni ustaša bio i Ivan Šestak. Prema nekim podacima tada je u Bjelovaru, u nazočnosti Mile Budaka, skupina desnog krila HSS-a položila ustašku prisegu te je bila dogovorena daljna djelatnost za rušenje Jugoslavije i stvaranje nezavisne hrvatske države. Neke ustaše iz Bjelovara bili su u to vrijeme povezani s članovima ustaškog vodstva u Zagrebu i od njih su primali upute za rad, letke i drugi promidžbeni materijal. Također su ispisivali ustaške parole.⁶ Kada je u veljači 1941. imenovan Hrvatski ustaški nadzor na čelu s Mirkom Jerecom, kao povjerenici Glavnoga ustaškog stana u Bjelovaru, uz Miju Hansa, navode se i Julije Makanec i Martin Horvatić.⁷

Najviše Srba na području Bjelovara podržavalo je Samostalnu demokratsku stranku (SDS), koja je od 1927. u koaliciji s HSS-om čineći Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK). Od 1935. organizacije SDS-a na području Bjelovara postupno obnavljaju djelovanje. Nakon uspostave Banovine Hrvatske, SDS sudjeluje u vlasti s HSS-om. I u SDS-u na području Bjelovara dolazi do infiltracije komunista. Osim u SDS-u, Srbi na području Bjelovara organizirani su i u drugim strankama. Tijekom 1920-ih na području Bjelovara djeluje Narodna radikalna stranka. Uvođenjem kraljeve diktature 1929. i radikalna stranka je zabranjena. Na vlasti u Bjelovaru tada ju je zamijenila nova vladajuća stranka, Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS) osnovana 1931.⁸ i od 1935. Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ). Uz ove dvije stranke vezano je i u Bjelovaru osnivanje nacionalističkih jugoslavenskih organizacija kao što je četničko udruženje, posebice nakon otpora diktaturi koje je SDK iskazala 1932. donošenjem tzv. Zagrebačkih punktacija kao hrvatskoga nacionalnog programa. U punktacijama se osuđuje kraljeva diktatura, jugoslavenski unitarizam i predlaže federalni preustroj države. Vlasti su odgovorile represivnim mjerama. Sve

⁵ HDA, Zbirka izvornoga gradiva Nezavisne Države Hrvatske (dalje: ZIG NDH), II-30/785-786.; HDA, Zbirka mikrofilmova, RSUP SRH, mikrofilmovi br. 19. i 23.; *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 858, 13. X. 1943.

⁶ S. BLAŽEKOVIĆ, n. dj., 66., 68. Prije početka rata 1941. bila su u Bjelovaru i na području bjelovarskog kotaru 94 člana Komunističke partije Hrvatske i 69 kandidata, dok precizniji podaci o broju pripadnika ustaškog pokreta nedostaju, ali se smatra da je i njih moglo biti približno kao i komunista ili nešto manje. Ustaše nisu bili organizacijski ustrojjeni i povezani kao komunisti.

⁷ Kao ustaški povjerenici u Virovitici navode se Franjo Bakić i dr. Milan Badovinac. HDA, ZIG NDH, VI-14/1019.

⁸ HDA, Kraljevska banska uprava Savske banovine, Upravno odjeljenje, Pov. II., br. 21775/1933. Osnivanje JNS u Bjelovaru.

snažniji otpor postojećem stanju, iskazan i na skupštinskim izborima 1935., prisilio je vlasti na popuštanje i dozvolu obnove stranačkog života. To je omogućilo obnovu najjačih oporbenih stranaka, HSS-a i SDS-a, koje nakon skupštinskih izbora 1938., odnosno nakon uspostave Banovine Hrvatske, postaju vladajuće stranke te i na bjelovarskom području preuzimaju vlast. Istovremeno dolazi do sve izraženijeg djelovanja komunista i ustaša. I dok je djelovanje bjelovarskih komunista u historiografiji dosta cjelovito obrađeno, a dijelom i djelovanje ustaša, to nije slučaj s osnivanjem i djelovanjem tamošnje četničke organizacije. Djelovanje četnika, kao eksponenata velikosrpske politike, bitno je utjecalo na nezadovoljstvo bjelovarskih Hrvata, a sigurno je utjecalo i na pobunu i ustanak 1941.

U Bjelovaru, kao dijelu Osječke oblasti, Oblasni odbor Udruženja srpskih četnika "Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu" iz Osijeka osnovao je 1925. kotarski (sreski) odbor tog udruženja.⁹ No, nakon što je 1925. postignut dogovor radikala i HSS-a o suradnji, četnički odbor u Bjelovaru obustavio je rad. Iako četničko udruženje od 1927., tj. nakon prelaska HSS-a u oporbu, nije u Bjelovaru bilo obnovljeno, ipak su njegovi bivši članovi i dalje djelovali. U četničkoj organizaciji je bila vidljiva velikosrpska linija koja je u kriznim prilikama dolazila do jačeg izražaja. Ona je najveći dio Kraljevine Jugoslavije, pa tako i najveći dio Hrvatske, uključujući i Bjelovar, poistovjećivala sa srpskim etničkim područjem. Nakon proglašenja kraljeve diktature 1929. dolazi i u Bjelovaru do novih oblika organiziranja četnika. Tako je 5. veljače 1933. uz odobrenje vlasti osnovan bjelovarski odbor Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine, koji je imao članove i po mjestima bjelovarskog kotara.¹⁰ U ovom odboru je 1934. bilo oko 400 članova, a 1935. oko 500 članova. Prvi njegov predsjednik bio je inženjer Mile Dereta, od 1934. odvjetnik Luka Šoški, a od 1935. profesor Blažo Aleksić.¹¹ Šoški je bio i predsjednik bjelovarskoga mjesnog odbora Narodne obrane, koja je djelovala na temeljima sličnim četničkim udruženjima. Četničko udruženje organiziralo je razne "patriotske" aktivnosti. Tako su četnici 1935. na rođendan kralja Petra II. u suradnji s vojskom priredili bakljadu i u povorci od oko 300 ljudi prodefilirali kroz Bjelovar, što su ostali građani, ponajprije iz redova HSS-a, smatrali "izazivanjem". No, četnici su izazvali i incidente. Tako je 15. rujna 1935. tijekom crkvenog proštenja u selu Kakincu, devet kilometara od Bjelovara, skupina od 30 do 40 četnika izazivačkim držanjem i pucanjem iz pištolja izazvala nered. Nakon toga je jedan mještanin pokušao

⁹ Za predsjednika bjelovarskoga kotarskoga četničkog odbora bio je izabran učitelj Miličević, a za potpredsjednika Petar Jagić. *Glas srpskih četnika* (Osijek), br. 12, 1. VII. 1925., 3.

¹⁰ Jedino je bilo pokušano osnivanje pododbora Udruženja četnika u Velikoj Pisanici u travnju 1935., ali Sresko načelstvo Bjelovar nije dopustilo njegovo osnivanje. HDA, Savska banovina, Upravno odjeljenje, Pov. II. br. 2354/1936.

¹¹ *Jugoslovenska straža* (Beograd), br. 8, 24. II. 1935., 3.

jednom četniku otrgnuti značku s likom kralja Aleksandra, a četnici su u pomoć pozvali žandare, kojima su izjavili da su seljaci klicali: "Dolje kralj, dolje Jugoslavija, živjela samostalna Hrvatska". Žandari su se sukobili sa seljacima i teže ranili dvojicu, koji su ubrzo od zadobivenih rana umrli. Radi ubojstva ove dvojice mladih Hrvata zavladao je ogorčenje hrvatskog stanovništva protiv bjelovarskih četnika. Četnici su nastojali sa sebe skinuti svaku odgovornost, prebacujući krivicu na pristalice HSS-a. Ministar unutarnjih poslova je tim povodom uputio jednog inspektora koji je proveo istragu, kojom je dokazana odgovornost bjelovarskih četnika za incident. Prema izvješću inspektora četničko udruženje ima oko 500 članova iz grada i bjelovarskog kotara, a većina članova su seljaci. Četnici "prije izazivlju incidente i siju neslogu i mržnju među građanstvom nego li što doprinose stišavanju strasti i normaliziranju prilika", radi čega je predloženo njegovo raspuštanje.¹² Ministar je to prihvatio i naredio banu Savske banovine da to provede, što je i učinjeno 8. listopada 1935., a nakon nekoliko žalbi i potvrđeno 12. studenoga. Time je četničko udruženje u Bjelovaru službeno raspušteno i zabranjen mu je rad.¹³ I uz tu zabranu četnici u Bjelovaru nastavljaju s radom, iako ne javno. U rujnu 1937. Glavni odbor Udruženja četnika u Beogradu osniva mjesni četnički odbor u Bjelovaru, ali su vlasti Savske banovine ponovno zabranile njegov rad.¹⁴ Bez obzira na to, bjelovarski četnici ipak su nastavili svoje neslužbeno djelovanje sve do 1941. To se pokazalo i u prosincu 1940. prilikom proslave stvaranja jugoslavenske države, kada su u mimohodu nastupili i bjelovarski četnici u odorama. Od 1935. pojedini predstavnici vojske, policije i upravnih vlasti u Bjelovaru ističu se neprijateljstvom prema Hrvatima i pružanjem potpore četnicima. Takvim držanjem raslo je neprijateljstvo Hrvata prema vlastima i državi.¹⁵

U to vrijeme bilo je i nekoliko napada žandara i vojske na bjelovarske Hrvate. Tako su prilikom Zrinsko-Frankopanske proslave u travnju 1935. izbili u Bjelovaru prosvjedi na što je žandarmerija, uglavnom sastavljena od Srba, s kundacima nasrnula na prosvjednike, a više sudionika uhitila i kaznila zatvorom i novčanom kaznom. Prije rata žandari su u Bjelovaru zbog pjevanja hrvatskih pjesama ubili dvojicu Hrvata koji su služili vojni rok i bili na dopustu, što je izazvalo ogorčenje Bjelovarčana, koji su im na gradskom groblju podignuli spomenik. U to vrijeme u Bjelovaru je boravio pukovnik Milorad Brkić koji je više puta organizirao skupine vojnika, a koji su, u dogovoru s žan-

¹² Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, "Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 21, Zagreb 1988., 176.-177.

¹³ HDA, Savska banovina, Upravno odjeljenje, Pov. II., br. 4246/1935.

¹⁴ HDA, Savska banovina, Pov. II., DZ, br. 27435 /1937.

¹⁵ HDA, Zemaljska komisija za ratne zločine (dalje: ZKRZ), kut. 751, Izvještaj o strijeljanju Srba u selu Gudavcu u toku okupacije.

darmerijom, proganjali bjelovarske Hrvate. Tako je jednom prigodom skupina vojnika i žandara upala u dvoranu u kojoj su okupljeni pjevali hrvatske narodne pjesme i napala okupljene, te je više osoba povrijeđeno. Nakon toga došlo je do okupljanja oko 2000 građana koji su krenuli na Vojnovičev plato kličući: “Živila slobodna i nezavisna hrvatska država! Dolje pljačkaši Srbi!” Pukovnik Brkić uzbunio je vojsku koja je rastjerala prosvjednike. Zatim je došlo do progona “frankovaca”, koji su po zidovima pisali “ŽAP” (Živio Ante Pavelić, op. Z. D.).¹⁶

Od jeseni 1938. počela se provoditi djelomična mobilizacija rezervista na području bjelovarskoga vojnog okruga, a ona će postati intenzivnija 1939., izbijanjem Drugoga svjetskog rata. Tada je narednik Ivan Čvek, kasniji vođa pobune, uspostavio veze sa skupinom istomišljenika među rezervistima iz bjelovarskog kraja. Oni zajedno djeluju “na širenju misli oko oslobođenja Hrvatske”. Zbog toga je nad njime i narednikom Zvonimirom Jembrom vođena istraga 1939. u Bjelovaru i 1940. u Osijeku, te su zamalo izbjegli otpuštanje iz vojske.¹⁷

Od kraja 1940. zapovjednik Vojnog okruga i Komande mjesta Bjelovar bio je pukovnik Mihajlo Georgijević. Od operativnih jedinica u Bjelovaru se nalazio 42. pješački puk koji je imao tri bataljona (jedan od bataljona bio je u Koprivnici) i jednu artiljerijsku bateriju. Puk je bio popunjen regrutima. Početkom 1941. s obzirom na ratnu opasnost, aktiviran je i rezervni 108. pješadijski puk koji je imao četiri bataljona i mitraljesku četvu. On je bio uglavnom popunjen rezervistima s područja Bjelovarskoga vojnog okruga (tj. područja bjelovarskog, čazmanskog, đurđevačkog, garešničkog, koprivničkog, križevačkog i kutinskog kotara). Puk je do početka travnja 1941. uglavnom aktiviran, a dio njegovih jedinica bio je razmješten u okolici Bjelovara. Istodobno je aktiviran i 40. dopunski puk koji je imao dva bataljona. Sve ove jedinice bile su u sastavu Slavonske divizije.¹⁸

¹⁶ DAB, OZN-a za okrug Bjelovar. Zapisnik o saslušanju dr. Luke Starčevića u Bjelovaru, 18. VII. 1945.; Ivan ČVEK, “Kako su ustaše u Bjelovaru uspostavili red i mir, te raspršili srpsku vojsku”, *Hrvatski domobran* (Zagreb), Božić 1941., 7.

¹⁷ HDA, ZIG NDH, III-78/893-901, Pismo izvješće natporučnika Ivana Čveka upućeno Ministarstvu hrvatskog domobranstva o pripremi i izvođenju pobune u Gornjoj Kovačici kraj Bjelovara, Bjelovar 30. IV. 1942.

¹⁸ DAB, sjećanje Stjepana Crnčića. On je bio djelatni narednik koji je početkom 1940. premješten u tadašnji Bjelovarski vojni okrug. U Državnom arhivu u Bjelovaru čuvaju se i sjećanja na bjelovarske travanjske događaje 1941. Drage Karla Srbića, Antuna Bačanića, Stjepana Majetića, prim. dr. Rudolfa Miculinića i Josipa Remenarića. U Bjelovaru je 17. travnja 1998. održan okrugli stol “Travanj 1941. u Bjelovaru i okolici”. Na tom okruglom stolu sudjelovao je i autor ovog članka koji je od spomenutih osoba dobio njihova izlaganja (sjećanja), kako bi ih mogao koristiti, na čemu im zahvaljujem.

Situacija u vezi s djelatnošću ustaške skupine u Bjelovaru, koja je bila povezana s članovima ustaškog vodstva u Zagrebu i s pojedinim ustašama u okolnim mjestima (Koprivnica, Đurđevac, Virovitica) nije se bitno promijenila ni nakon uspostave Banovine Hrvatske. Ustaše su se izjasnili protiv Banovine Hrvatske, tražeći nezavisnu hrvatsku državu. Zato ta skupina nastavlja s aktivnostima u Bjelovaru i okolici, kao i u vojsci, te poduzima mjere oko povezivanja i koordinirane djelatnosti svojih članova, suradnika i simpatizera, ističući pritom neizbježnost sloma Jugoslavije i stvaranja hrvatske države. Na tome su tijekom 1940. i početkom 1941. posebice angažirani Mijo Hans i Ivan Šestak, te nekolicina drugih. Broj članova ustaške organizacije povećava se pristupom u njezine redove skupine proustaški opredijeljenih HSS-ovaca. Prije početka rata nadzor nad bjelovarskim ustašama vodi Mirko Jerec.¹⁹ Iako tadašnji ukupan broj od oko 50 ustaša i oko 100 njihovih simpatizera na području bjelovarskog kotara nije bio velik, ipak su opće stanje i rat u Europi pogodovali ostvarenju nekih njihovih djelatnosti, bez obzira na to što je jugoslavenska policija nadzirala i pratila njihov rad i poduzimala odgovarajuće mjere.²⁰

Ubrzo nakon što je Jugoslavija 25. ožujka 1941. pristupila Trojnom paktu u Beogradu je 27. ožujka izvršen vojni prevrat kojim je na vlast došla vlada generala Dušana Simovića. O tome su istoga dana i kraljevim proglasom bacanim iz zrakoplova obaviješteni Bjelovarčani, što je izazivalo različita raspoloženja u građana, ovisno o njihovu političkom i nacionalnom opredjeljenju.²¹ No, svi su osjećali da su značajni događaji na vidiku. Bili su u pravu jer je Hitler nakon prevrata u Beogradu odlučio napasti Jugoslaviju. Nijemci su pokrenuli vojno-obavještajnu akciju "Jupiter", koja se provodila i na području Bjelovara. Njemačka djelatnost bila je usmjerena prema vodstvu HSS-a i prema ustašama. No, Maček je odbio njemačku ponudu da bude na čelu samostalne Hrvatske koja bi bila podređena Silama osovine. Umjesto toga odlučio je ući u Simovićevu vladu, u koju je bio pozvan na mjesto potpredsjednika. Simović je potvrdio autonomiju Banovine Hrvatske i pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Tada se i vodstvo HSS-a odredilo prema proglašenoj mobilizaciji u Jugoslaviji, s pozivom stranačkim rukovodstvima i civilnim vlastima da se moraju bezuvjetno odazvati, iako su i dalje postojale nade da se rat može izbjeći.²² Unatoč tome, odaziv rezervista u Slavonsku diviziju na području Bjelovara nije bio potpun. Neke jedinice, npr. 40. dopunski puk, bile su popunjene s oko 50% ljudstva.²³

Nijemci se, nakon Mačekova odbijanja njihove ponude, orijentiraju na usta-

¹⁹ HDA, ZIG NDH, VI-14/1019.; *Narodne novine* (Zagreb), 11. IV. 1941.

²⁰ HDA, Fond 1561.; S. BLAŽEKović, n. dj., 66.

²¹ PAB, sjećanje prim. dr. Rudolf Miculinić.

²² HDA, Kotarska oblast Samobor, kut. 2, Pov. br. 428, 3. IV. 1941.

²³ Gradski muzej Bjelovar (dalje: GMB), Zbirka izjava, Leopold SUPLANČIĆ, *Svjedočenje o zbivanjima i ustanku pukovnija u Bjelovaru 7.-10. travnja 1941. godine*, Bjelovar, 17. IV. 1998.

še, iako su ustaški predstavnici Nijemcima isticali da ne mogu provesti djelotvornu akciju jer su ustaški redovi desetkovani uhićenjima, mobilizacijskim pozivima u vojsku i nedostatkom naoružanja. Zato su jedino rješenje vidjeli u ulasku njemačkih snaga u Hrvatsku. Nijemci su, nakon razmještaja svojih postrojbi u Mađarskoj, u Podravini s jugoslavenske strane razvili intenzivnu obavještajnu djelatnost, posebno na virovitičkom području. Nijemci su 3. travnja 1941. iz Mađarske na jugoslavensku stranu prebacili naoružanje. Ovo je najvjerojatnije učinjeno na temelju dogovora Mirka Jereca iz ustaškog vodstva s njemačkom vojskom. Jerec je 4. travnja došao u Viroviticu po to “oružje za ustanak u Zagrebu, Sisku, Bjelovaru i Đurđevcu”, ali to nije do kraja provedeno.²⁴ S planiranim ustaškim ustankom moguće je povezati neke sudionike kasnijih bjelovarskih događaja, kapetana Ivana Mraka i majora Đuru Mravinca.

Nije slučajno da se tada vodstvo ustaškog pokreta javno odredilo prema mobilizaciji i ratu koji se očekivao. Tako je Ante Pavelić 4. travnja 1941., dva dana prije početka rata, preko radiopostaje “Velebit” pozvao hrvatski narod na ustanak, a kada je počeo rat, preko iste postaje uputio je poziv hrvatskim vojnicima, pozivajući ih na pobunu. Njegove pristaše u Bjelovaru i okolici, uključujući i Ivana Čveka, tvrde da su čuli te poruke te su se na njih odazvali.²⁵

Tada možemo primijetiti i pripreme za ustanak. U rezervnom 108. pješačkom puku počinje djelovati skupina koja će predvoditi pobunu. Narednik Ivan Čvek kasnije je izjavljivao da je s narednikom Zvonimirom Jembrijem i rezervnim narednicima Franjom Pečarićem, Mirkom Krogom i Prosekom te s kaplarom Josipom Vrhovčakom savjetovao rezervistima hrvatske nacionalnosti da se odazovu na mobilizaciju i prime oružje kojim će u pogodnom trenutku, uz pomoć Nijemaca i Talijana, “prognati Srbe”. No, iako su Hrvati rezervisti dobili oružje, zbog nepovjerenja oficira srpske nacionalnosti nije im podijeljena municija koju su dobili samo vojnici srpske nacionalnosti. Hrvatima je rečeno da će municiju dobiti ako se krene na frontu. Čvek ističe da su on i suradnici “odlučili onemogućiti Srbima davanje otpora u našim krajevima”. Čvek, koji je u Bjelovaru službovao od 1934., kasnije je naveo da je održavao stalnu vezu s uglednim Hrvatima: Funtakom, Sokolovićem, Pavlovićem, Tavelićem, Ferigom i Gotalom i nekim drugim iz Bjelovara, kao i Nikolom Hermanom, ustašom u Koprivnici. Zahvaljujući kapetanu Dušanu Šešliji, komandiru mitraljeske čete u kojoj je bio Čvek, u kantomanu Hrgovljani, gdje su bili razmješteni, omogućeno im je da čuju i radiopostaju “Velebit” jer je Šešlja htio “da baš čuje šta budale Hrvati, a naročito Frankovci, misle”. Na Čveka se posumnjalo te je premješten u Osijek, odakle je pobjegao nekoliko dana prije početka rata i vratio se u Bjelovar u svoju četu, gdje je izjavio da u Osijeku

²⁴ *Hrvatski tjednik* (Virovitica), 12. IV. 1942., 3.

²⁵ Mijo BZIK, *Ustaška pobjeda*, Zagreb 1942., 69.-70., 72.-73.

ima dovoljno podoficira i da tamo nije bio potreban.²⁶ Čvek ne spominje kako su ustaše namjeravali provesti svoju odluku “onemogućavanja Srbima davanja otpora u našim krajevima”, pa je to očito proizišlo iz konkretne situacije nakon izbijanja rata.²⁷

Podizanje i tijek ustanka

Rat je počeo 6. travnja 1941. napadom njemačkih i osovinskih snaga na Jugoslaviju. Sutradan su otpočele i ratne operacije u Podravini, a zatim i Bilogori. Nijemci su napadali iz Mađarske preko dravskih mostova kraj Botova, u smjeru prema Koprivnici i kraj Terezina polja, u smjeru prema Virovitici, na snage jugoslavenske 4. armije.²⁸ Njemačke postrojbe bile su u svakom pogledu nadmoćne u odnosu na branitelje. Najbliže jugoslavenske jedinice na podravskoj fronti bile su 2. konjički puk “Car Dušan Silni” (Slavonski konjički puk) iz Virovitice i Daruvara, koji je branio front od Ludbrega do Koprivnice, zatim Savska divizija, koja je držala položaje od Koprivnice do Kloštra Podravskog i Slavonska divizija s položajima od Kloštra do Suhopolja, istočno od Virovitice. Većinu vojnika u ovim jedinicama činili su Hrvati, a oficiri i podoficiri bili su uglavnom Srbi. Slavonska divizija bila je većinom popunjena mobiliziranim vojnicima s područja Vojnog okruga Bjelovar. Divizija je u svome sastavu imala 42. i 108. pješadijski puk i 40. dopunski puk. Divizija je u noći s 5. na 6. travnja 1941. iz Bjelovara krenula prema svojim borbenim položajima. Ujutro 8. travnja na položaje oko Pčelića i Pivnice stigao je 42. pješadijski puk, 108. pješadijski puk stigao je do Velikog Grđevca i Velike Pisanice, a 40. dopunski puk do Severina i Šandrovca. Nijemci su 7. travnja osvojili most na Dravi kraj Terezina Polja i zauzeli to mjesto, a 8. travnja proširili su mostobran i popodne osvojili Viroviticu. Slavonska divizija trebala je spriječiti njemački prodor iz Virovitice prema Bjelovaru, Daruvaru i Osijeku. No, kako su dva puka u njezini sastavu otkazala poslušnost, ona taj zadatak nije mogla izvršiti.

Iz Bjelovara je 108. pješadijski puk krenuo u noći 5. travnja 1941. preko Severina, Velikog Grđevca i Gornje Kovačice prema Pčelićima. Te noći puk je noćio u Severinu. Municipija nije podijeljena Hrvatima, nego samo Srbima uz navodnu tajnu zapovijed da “ubiju svakoga Hrvata koji se ne bi htio boriti protiv Nijemaca”. Narednik Ivan Čvek je ipak, preko svojih najpovjerljivijih suradnika, rezervnog narednika đaka Milana Šepaka, rezervnih podnaredni-

²⁶ HDA, ZIG NDH, III-78/893-901.

²⁷ Isto, III-36/701-702, III-41/67.

²⁸ Savo VELAGIĆ, “Ratne operacije u Podravini i Bilogori za vrijeme travanjskog rata 1941.,” *Bjelovarski zbornik* br. 4.-5., Bjelovar 1994., 117.-143.

ka Vilima Retkovića, Franje Pečarića, Andrije Soltaša i Ivana Kroga, te kaplara Josipa Vrhovčaka, podijelio 6000 metaka pouzdanim Hrvatima. Čvek i suradnici odlučili su “čim se približe Nijemci, odmah poubijati sve srpske časnike, uzeti sve streljivo i strojnice, te se vratiti natrag”. Čvek, kojega su suradnici priznavali kao “vođu”, još u Bjelovaru dogovorio je s ustašama Mijom Hansom i Ivanom Šestakom “da sve pripreme za ustanak”, što su oni i radili surađujući s pojedinim HSS-ovcima (tzv. starčevićancima), ponajprije s gradonačelnikom Bjelovara Julijem Makancem. Oni su prikupljali građane, posebno pripadnike Hrvatske građanske zaštite i članove omladinskih organizacija “Hrvatski junak” i “Križari”. U Severinu je sve bilo spremno za akciju, ali se od toga odustalo. Odlučeno je da se ode bliže granici i Nijemcima s kojima bi se odmah mogli zajedno boriti protiv Srba. Puk je nastavio napredovanje prema Virovitici. Čvekovi ljudi proširili su glasine “da se ide na bugarsku granicu”, da im neće doći Bosanska divizija kao pojačanje, te da taj 108. puk ide prvi u borbu kako bi najviše nastradao. Ovo je u većoj mjeri uznemirilo vojnike. Oko 300 vojnika je u Gornjoj Kovačici pobjeglo u obližnje šume. Nakon što je 108. pješadijskom puku u rano jutro 8. travnja u Velikom Grđevcu naređeno da krene na frontu prema Virovitici gdje “Nijemci prelaze Dravu” i vojnicima podijeljena municija, pod utjecajem ustaški orijentiranih vojnika izbila je u puku opća pobuna otkazivanjem poslušnosti, te odlaganjem oružja i odlaskom kućama većine vojnika. Pobuna je otpočela pucnjavom iz oko 50 pušaka, što je bio dogovoreni znak ostalima, i uzvicima “Živjela Hrvatska, nećemo na front – hoćemo natrag za Bjelovar” i pjesmom “Vilo Velebita”. Nakon toga otkazala je poslušnost Čvekova mitraljeska četa. Prema kasnijem Čvekovu iskazu potpukovnik Kraugujević, komandant 108. puka, pokušavao je vratiti pobunjenike “(...) riječima da je dr. Maček na vladi i da on traži borbu sa Nijemcima, a našto su vojnici odgovorili da ne poznaju oni više Mačeka, nego Slobodnu Državu Hrvatsku i glasno vikali ostalim četama: ‘Hodite za Bjelovar!’, našto je krenula prva moja 3. mitraljeska četa na čelu, koja je kasnije otišla pozadi, kada su stigle ostale streljačke satnije, ali 4. je bojna zaostala, jer je bila udaljena oko 5 km (kraj Gornje Kovačice i Malog Grđevca, op. Z. D.), to sam odmah poslao razvodnika Vrhovčaka, da ide po 4. bojnu i izvidi kakvo je stanje u Diviziji, koja je namjeravala porušiti mostove”. Bila je riječ o cestovnom i željezničkom mostu kraj Grđevca.²⁹ Čvek tvrdi da je poslao svoje ljude, osigurao mostove i spriječio njihovo miniranje, u čemu su se istaknuli narednik đak Milan Šepak i vodnik Vilim Retković, te je preko mostova preveo pripadnike 108. puka koji se nisu razišli ili pobjegli kućama. Pri štabu puka ostalo je samo oko 50 vojnika, podoficira i oficira koje su pobunjenici razoružali. S njima je bio i potpukovnik

²⁹ HDA, ZIG NDH, III-78/893-901, Pismeno izvješće natporučnika Ivana Čveka upućeno Ministarstvu hrvatskog domobranstva o pripremi i izvođenju pobune u Gornjoj Kovačici kraj Bjelovara, Bjelovar 30. IV. 1942.; Leopold SUPLANČIĆ, *Svjedočenje o zbivanjima i ustanku pukovnika u Bjelovaru 7.-10. travnja 1941. godine*, Bjelovar, 17. IV. 1998.

Kragujević. Naoružani pobunjenici iz Grđevca u kolonama su krenuli prema Bjelovaru, a zapovjedništvo nad njima preuzeo je narednik Čvek. Čvek i Šepak su se dvoumili da krenu preko Bilogore za Đurđevac, napadnu tamošnje jugoslavenske jedinice i spoje se s Nijemcima. No, kako nisu znali pravo stanje na tom području, odnosno jesu li Nijemci tamo stigli ili nisu, a bojeći se mogućeg napada jugoslavenske vojske iz smjera Koprivnice i Virovitice, odustali su od ove zamisli i u tri kolone produljili prema Bjelovaru: prethodnica pod zapovjedništvom narednika M. Šepaka, središnja kolona pod zapovjedništvom I. Čveka i zadnja kolona pod zapovjedništvom podnarednika V. Retkovića. Pobunjenike su podržali i pomogli im pripadnici Hrvatske seljačke zaštite iz Velikog Grđevca. Većina vojnika 108. puka svih nacionalnosti razišla se svojim kućama. Oni su sa sobom odnijeli više od 1000 pušaka, kao i znatne količine municije i ručnih bombi, a ostalo naoružanje i oprema ostavljena je po selima. Vojnici hrvatske nacionalnosti koji su zadržali naoružanje namjeravali su se pridružiti Seljačkoj zaštiti u svojim selima radi održavanja reda i mira, a dio ih se namjeravao pridružiti ustašama. Dio oružja zadržali su i vojnici srpske nacionalnosti s tog područja. Manji dio vojnika i oficira, uglavnom je bila riječ o ljudima iz istočnih dijelova Jugoslavije, pokušao se, a dijelom je i uspio, prebaciti u Bosnu. Oko 50 vojnika koji su bili komunisti i njihovi simpatizeri ponijelo je puške kućama.³⁰

Tijekom pokreta pobunjenika u selima nastanjenim Hrvatima okupljena masa oduševljeno ih je pozdravljala poklicima "Živjela Hrvatska!". Čvek je ujutro 8. travnja poslao u Severin nekoliko svojih povjerljivih ljudi na konjima da pobune i 40. dopunski puk, koji je imao oko 1500 vojnika, pretežno rezervista mobiliziranih s područja Bjelovara. Ovo je uz pomoć narednika Canjeka, ustaškog suradnika, uspješno provedeno. Vojnici su, kasnije navodi Čvek, ne želeći ići na frontu, na silu podijelili streljivo, a zatim razoružali i zarobili oficire Srbe i Slovence. Zatim su za zapovjednika pobunjenog 40. dopunskog puka

³⁰ O komunistima i njihovoj ulozi u pobuni 108. puka možemo zaključiti iz izjave Vlade Simića, jednog od sudionika tih događaja. On navodi kako se 108. puk desetak dana nalazio u selu Ivanovčanima, kraj Bjelovara. U puku je bilo rezervnih oficira ljevičara, a među pripadnicima puka kružili su komunistički leci. No, neki od tih letaka pozivali su na obranu zemlje, dok su drugi, nešto stariji, osuđivali "imperijalistički rat". Simić dalje navodi da je 108. puk, umjesto da krene iz Bjelovara za Viroviticu preko Kloštra i Podravine, krenuo zaobilaznim putem preko Grubišnog Polja. Do vojnika su došle glasine da su Nijemci prodrli preko granice iz Mađarske. Znatan broj vojnika bio je bez oružja, a oni koji su ga imali nisu dobili streljivo, koje se čuvalo pod stražom. Vojnici su tražili da im se podijeli oružje i streljivo dok se puk nalazio u Velikom Grđevcu. Kako se tome usprotivio jedan oficir, jedan vojnik ga je ubio (bio je samo ranjen, op. Z. D.). To je bio znak ostalim nenaoružanim vojnicima koji su razbili sanduke s oružjem i sami se naoružali. Istodobno je nastao obračun s oficirima od kojih se većina razbježala. U takvoj situaciji, navodi Simić, komunisti se nisu snašli te je oružje oteto za borbu protiv Nijemaca upotrijebljeno za pobunu. Umjesto na položaje, 108. puk krenuo je, pod utjecajem frankovaca i HSS-ovaca, nazad prema Bjelovaru. Vodstvo nad pobunjenim pukom preuzima narednik Čvek. Poslijeratna komunistička ocjena tih događaja bila je da se bjelovarski komunisti u razdoblju od 27. ožujka do 10. travnja 1941. nisu znali nositi s događajima. S. BLAŽEKOVIĆ, n. dj., 80.-81.

izabrali natporučnika Leopolda Suplančića.³¹ Kada su oko podneva pristigli dijelovi 108. pješadijskog puka dio pripadnika 40. dopunskog puka s narednikom Canjekom im se pridružio. Ostali pobunjenici 40. dopunskog puka pod zapovjedništvom Suplančića, te potporučnika Tomislava Jelića i potporučnika Trepe, postrojili su se sa zarobljenim oficirima, a zatim zajedno s 108. pješadijskim pukom iz Severina krenuli kroz Prespu prema Bjelovaru. Pridružili su im se i neki dijelovi 42. pješadijskog puka koji su zaostali u Zrinskoj i Brzaji. U Prespi ih je dočekao Fabijan Antoljak, zapovjednik Hrvatske građanske zaštite za grad Bjelovar. Pobunjenici ga nisu željeli saslušati, nego su tražili da njihove zahtjeve prenese mjerodavnima u Bjelovaru, što je Antoljak i učinio. Pobunjenici su stigli u Ždralove kraj Bjelovara, a njihova prethodnica bila je u Novoseljanima.³²

U Bjelovaru se nalazio štab 4. armije jugoslavenske vojske s nekoliko stotina dobro naoružanih vojnika, uglavnom srpske nacionalnosti, i jaka žandarmerijska posada. General Petar Nedeljković, komandant 4. armije, na vijest o pobuni i približavanju pobunjenika tražio je od vršitelja dužnosti kotarskog načelnika Josipa Verhasa i komandira žandarmerijske čete kapetana Ćirila Petrovara da izdaju naredbu policiji i žandarmeriji za održavanje reda u Bjelovaru i okolici, što su oni i učinili. Oni su obavijestili generala Nedeljkovića o slabom moralu obveznika Bjelovarskoga vojnog okruga koji zbog ustaške promidžbe ne žele u rat, nego hoće ostati u svojim kućama, a ni žandarmerija ni policija nisu dovoljno pouzdane za borbu protiv pobunjenika.³³ General Nedeljković odmah nakon ovoga naredio je premještanje svoga štaba u Popovaču, što je ubrzo i izvršeno. U Bjelovaru je kao predstavnik štaba 4. armije trebao ostati major Topalović, iako je i on ubrzo napustio grad, o čemu se u gradu nije znalo. Ustaška skupina u Bjelovaru, pod vodstvom Mije Hansa, informirana o planu pobune, odmah je obaviještena o njezinu izbijanju i pokretu pobunjenika prema Bjelovaru te je krenula u akciju kako bi prihvatila pobunjenike i preuzela vlasti u gradu.³⁴ Ustaša Ivan Šestak, u ime bjelovarske ustaške organizacije,

³¹ Leopold SUPLANČIĆ, *Svjedočenje o zbivanjima i ustanku pukovnija u Bjelovaru 7.-10. travnja 1941. godine*, Bjelovar, 17. IV. 1998.

³² HDA, ZIG NDH, III-78/893-901, Pismeno izvješće natporučnika Ivana Čveka upućeno Ministarstvu hrvatskog domobranstva o pripremi i izvođenju pobune u Gornjoj Kovačici kraj Bjelovara, Bjelovar, 30. IV. 1942.

³³ HDA, MUP NDH, br. 68/891., Izvješće Kotarskog poglavarstva Bjelovar od 17. IV. 1941. upućeno MUP-u NDH o događajima u Bjelovaru prilikom preuzimanja vlasti po narodnoj vojsci.

³⁴ Daljnji prikaz događaja u Bjelovaru temelji se, ako nije drukčije navedeno, na novinskim člancima nastalim za vrijeme NDH, u kojima je prikazana bjelovarska pobuna. Vidjeti: "Herojska pobuna hrvatske vojske u Bjelovaru", *Hrvatski narod* (Zagreb), 15. IV. 1941.; "Veliki dani od 8. do 11. travnja 1941.", *Nezavisna Hrvatska* (Bjelovar), 19. IV. 1941.; Julije MAKANEC "Ustanak u Bjelovaru – sjećanje na bjelovarske događaje 8.-10. travnja 1941.", *Hrvatski narod* (Zagreb), 1. do 3. X. 1941. Makanec je sjećanja na bjelovarski ustanak objavio i u: *Hrvatska smotra* (Zagreb), br. 3. i 4., ožujak-travanj 1944. Dijelove ovih tekstova objavio je i Tomislav Heres u: *Bjelovarski zbornik*, 4-5, Bjelovar 1994., 109.-114.

čiji su se članovi pod vodstvom Mije Hansa pridružili pobunjenim vojnicima, u noći sa 7. na 8. travnja 1941. obavijestio je gradonačelnika Julija Makanca o pobuni 108. pješadijskog puka i odluci pobunjenika da krenu na Bjelovar. Trebalo je pratiti događaje u gradu i poduzimati mjere za preuzimanje vlasti.

Ujutro 8. travnja oko 7 sati došao je u Bjelovar kamion s pobunjenicima i zaustavio se kraj gostionice "Markalj" u Rusanovoj ulici. Vozač i suvozač bili su Dragan Cetušić, vođa ilegalnoga vojnog komiteta KP Hrvatske za Bjelovar i Đuro Markešić, član vojnog komiteta. Oni su na svoju ruku došli u Bjelovar kako bi od partijskog rukovodstva dobili napatke za dalji rad.³⁵ Dok su njih dvojica bili kod Milana Bakića-Baje, sekretara gradskog i kotarskog komiteta KP Hrvatske za Bjelovar, pet vojnika, pripadnika 108. pješadijskog i 40. dopunskog puka, koji su se nalazili u stražnjem dijelu kamiona, napali su žandari. Dvojica, Milan Devčić i Mato Haniš, ubijena su, a trojica ranjeni i odvedeni u Štab 4. armije, gdje su saslušani. Jedan od ranjenih pobunjenika, Pavao Rogović, nakon dva dana umro je u bolnici.³⁶

Zatim je Fabijan Antoljak, zaobilaznim putem, da izbjegne žandare, policiju i vojsku, oko 10 sati došao k Makancu. U ime pobunjenika smještenih u blizini grada izvijestio ga je da pobunjenici namjeravaju krenuti na Bjelovar, uz upit stavlja li se Makanec kao gradonačelnik na stranu pobunjenika. Makanec je odgovorio potvrdno. Trebalo je pridobiti i žandarmeriju i vojsku u Bjelovaru, kako bi pobunjenici ušli u grad bez prolijevanja krvi. I dok je Antoljak otišao pobunjenicima, Makanec je sa Šestakom otišao zatražiti predaju žandara. Dobio je odgovor da o tome odlučuje vojska. Nakon toga Makanec i Franjo Hegeduš, narodni poslanik HSS-a za bjelovarski kotar, odlaze s istim zahtjevom majoru Topaloviću, ali im on odgovara da se u blizini Bjelovara nalazi jedan lojalan puk i da će se vojska do posljednjeg čovjeka boriti da očuva svoju vojničku čast. S tim vijestima iz Bjelovara pobunjenicima je tada upućeno izaslanstvo građana pod vodstvom F. Hegeduša, J. Verhasa, Tome Funteka i I. Šestaka. U Novoseljanima ih je zaustavila prethodnica pobunjenika koje je vodio Milan Šepak, koji ih je odveo u Ždralove k naredniku Čveku, vođi pobunjenika. Oni

³⁵ Članovi ilegalnoga vojnog komiteta KPH Bjelovar bili su rezervisti mobilizirani u 108. pješadijski puk. Nakon izbijanja pobune otišli su u Bjelovar kako bi od Okružnog komiteta KPH Bjelovar dobili upute kako da reaguju na pobunu. Cetušić i Markešić su u razgovoru s Milanom Bakićem Bajom zaključili da bi bilo beskorisno pružati Nijemcima otpor, jer bi došlo do nepotrebnih žrtava. Zato je odlučeno da se ilegalni vojni komitet KPH Bjelovar raspusti, a njegovi članovi i suradnici raziđu kućama. Pretpostavljalo se da zbog sporazuma Staljin-Hitler Nijemci neće poduzimati represalije protiv komunista. Kako je u međuvremenu došlo do napada žandara na pobunjenike, članovi i suradnici vojnog komiteta KPH stavili su se na stranu pobunjenika. Nakon toga su se razišli kućama, skrivajući oružje kojim su raspolagali i čekajući upute od svojih partijskih rukovodstava. No, mimo očekivanja, mnoge će ubrzo uhititi vlasti NDH, uključujući i Cetušića. S. VELAGIĆ, n. dj., 138.-139.

³⁶ DAB, Popis žrtava Drugog svjetskog rata, poraća i Domovinskog rata.

su ga obavijestili da je “grad potpuno za njihov pokret i da će od građana biti srdačno dočekani”. Čvek ih je obavijestio da nije riječ samo o 108. puku, nego i o 40. dopunskom puku i dijelovima 42. puka s ukupno osam do deset tisuća ljudi. Obavijestio ih je i o sadržaju drugog ultimatumu koji je poslan u Bjelovar, tj. o posljednjem pozivu na predaju upućenom štabu 4. armije, zamolivši izaslanstvo građana da djeluje na vojsku kako bi se izbjeglo krvoproliće.

Sat nakon odlaska izaslanstva, F. Antoljak donio je Makancu ultimatum pobunjenika koji je on proslijedio štabu 4. armije i u kojem se od njih traži predaja ili će biti napadnuti. U međuvremenu je Makanec odredio da se razoružaju stražari srpske nacionalnosti, što je pod vodstvom nadstražara Gjura Stankea i stražara Hrvata i učinjeno. Makanec je s 50 pušaka koje su se nalazile u zgradi kotarskog predstojnika naoružao ustaše i druge pristaše, a preko rezervnoga žandarmerijskog narednika Matije Navojca obavijestio je žandare Hrvate da budu spremni na borbu protiv “četnika, vojnika i žandara” u Bjelovaru. Čini se da je ovo bio odlučujući trenutak, jer su uz pobunjene hrvatske vojnike izvan grada sada postojale naoružane, organizirane i spremne na borbu hrvatske snage i u gradu Bjelovaru. To su prosudili i u štabu 4. armije, koja je napustila Bjelovar i otišla u Popovaču, ostavivši u gradu majora Topalovića. To je saznao Makanec te je telefonirao Topaloviću, ponovno tražeći predaju, jer pobunjenici samo što nisu ušli u grad. Major Topalović pristao je na pregovore, a zatim i na predaju. Predalo se ukupno oko 100 oficira i nekoliko stotina vojnika i žandara. Istodobno je uspostavljena naoružana straža nad najvažnijim ustanovama i objektima u gradu, mostovima, križanjima i ulicama. Makanec je zatim otišao u zgradu Vojnog okruga i naredio kapetanu Franji Hardiju, koji je tamo radio, “da preuzme svu brigu oko smještaja pobunjenih jedinica i da vrši sve poslove zapovjednika mjesta do daljnje naredbe”. Ovo je Hardi bez oklijevanja prihvatio.³⁷ Makanec je tada naredio da se “na svim kućama izvjesi hrvatske zastave u znak slaganja s pobunjenicima”.

I dok su se pobunjenici spremali za ulazak u Bjelovar, pod utjecajem njihove pobune, u Starim Plavnicama kraj Gudovca došlo je do razoružanja veće skupine jugoslavenske vojske i proglašenja nezavisne hrvatske države. O tome je sudionik tog događaja Martin Cikoš kasnije izjavio: “(...) Dana 5. travnja 1941. započela se u Gudavcu formirati dva vozar.[ska] bataljona, od 3.500 vojnika, sa 50 oficira, od kojih je bilo 7 Srba, 9 Slovenaca, ostalo Hrvatske i druge narodnosti. Ja nisam lično bio mobiliziran, jer sam stanovao u Gudavcu, obilazio sam vojnike, među kojima sam nalazio dosta kolega političkih i prijatelja sa kojima sam i uspio učiniti slijedeće: 8. travnja 1941. u 15 sati sva tamošnja vojska bila je na cesti formirana, za odlazak iz Gudavca, prema Dubravi, a to zato jer je 108. pobunjenički puk dolazio u Bjelovar, ja sam bio po mojim političkim

³⁷ DAB, E 2-1, A 63. Potvrda dr. J. Makanca kapetanu Franji Hardiju izdana u Bjelovaru 22. IV. 1941.

kuririma točno informiran o dolasku 108. pobunjeničkog puka u Bjelovar, kao i o radu gradskog poglavarstva kojem je bio načelnikom Dr. Julije Makanec, došao sam pred općinu Gudavac, predstavio se potpukovniku Jordanoviću, da sam tajnik Kotarske organizacije HSS za kotar Bjelovar, te sam ga zamolio neka svu vojsku kao i oficire skupi pred općinskom zgradom, da kao tajnik imadem zadaću da na moja usta isporučim poruku Dr. Mačeka, to i tako činio sam radi taktičkih razloga osobito radi Srba. Potpukovnik Jordanović, upitao me je što hoću govoriti, odgovor je bio da će čuti, jer sam mu ponovo rekao, da sam ja predsjednik Kotar. odbora, tajnik Kotar. organizacije, starješina Vatrogasne župe i Satnik Hrvatske Seljačke Zaštite, te kao takav odgovaram za svaki moj rad. U 16 sati istog dana bila je sva vojska i oficiri pred općinskom zgradom, stao sam na povišeno mjesto od naprijed i iza leđa bio sam okružen sa vojnicima i dočasnicima, koji su bili u civilu u Hrvatskoj Selj. Zaštiti, te povišenim glasom proglasio slijedeće: BRAĆO VOJNICI OVIM ČASOM PROGLAŠUJEM PRED VAMA KAO I PRISUTNIM GUDAVČANIMA, HRVATSKU SAMOSTALNOM I NEZAVISNOM DRŽAVOM, svi pukovi kao i 108. puk, koji se vraća i već je na ulazu u Bjelovar, otkazali su poslušnost beogradskoj vladi, te se podvrgavaju Hrvatskoj Vladi u Zagrebu. Upozorio sam vojnike na godinu 1918. te ih po tri puta pitao da li se podvrgavaju pod moju zapovijed, što su mi svečano obećali, i ustvrdili da će me u svemu slušati, moje zapovjedi izvršavati, a ja sam njima obećao da ću ih dobrim putem voditi. Iza toga sam odredio sve oficire u kućni zatvor uz najstroži zatvor do 10. travnja, koji sam dan poslije podne predao iste vojnom zapovjedništvu u Bjelovar, a ostale vojnike raspustio svojim kućama sa upozorenjem u duljem govoru i napomenom, da svaki poštenu Hrvat imade se u svako doba odazvati na vojnu dužnost, kada ga Hrvatske vojne vlasti pozovu. Moram istaknuti, da odmah u proglasu pred čitavom vojskom zatražio sam od prisutne vojske, da svi predađu puške, naboje i opasače, što su vojnici bez razlike vjere i narodnosti i učinili, ali istu noć naoružao sam jednu tisuću pouzdanih Hrvata vojnika, to sam činio zato, jer je među istom vojskom bilo oko 500 Srba, ovaj rad trajao je čitavu noć, a samnom je radio to cijelo vrijeme razoružavanja i naoružanja potpukovnik Jordanović³⁸

I dok se to događalo u Plavnicama, pobunjenici su iz Ždralova preko Novoseljana krenuli za Bjelovar. Kad su došli u selo Milinovac, iza kojega počinje grad, pred njih je došla delegacija Gradskog poglavarstva predvođena zrakoplovnim kapetanom Ivom Mrakom.³⁹ Čvek ističe kako mu je Mrak “odmah rekao da je on ustaša”. Oni su Čveka informirali o stanju u gradu. Tada je, tvrdi

³⁸ HDA, ZIG NDH, II-30/785-786. Prijava M. Cikoša, župskog redarstvenog detektiva upućena Uredu za odlikovanja kod Županstva pri Poglavniku, Bjelovar 28. III. 1942. U ovom dokumentu Cikoš je opisao svoju političku djelatnost za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, zbog koje je mnogo puta došao u sukob s vlastima.

³⁹ Opširnije o Ivanu Mraku vidjeti: *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1997., 283.-284.

Suplančić, konstituiran “mirovni komitet” sastavljen od vojnika i civila. Narednik Čvek, kao vođa pobune, bio je na čelu “komiteta”.⁴⁰ Članovi “komiteta” bili su i kapetan Ivan Mrak, potporučnik Leopold Suplančić, gradonačelnik Julije Makanec, narodni zastupnici Franjo Hegeduš i Tomo Vojković, kotarski predstojnik Josip Verhas, gradski senatori Robert Wagner i Tomo Funtek i zapovjednik Građanske zaštite Fabijan Antoljak. Čvek navodi kako je Šepak otprilike poznao kapetana Mraka kao jednog od istaknutih Hrvata u Bjelovaru, pa su ga članovi Mirovnog komiteta “odmah izabrali i zamolili za zapovjednika cijele pobunjeničke vojske u Bjelovaru, te da zajednički radimo, a što je on odmah prihvatio”. Prvi zadaci bili su odvesti pobunjene vojnike u Bjelovaru, preuzeti vlast u cijelosti i proglasiti hrvatsku državu, zatim smjestiti pobunjene vojnike i osigurati grad, preuzeti i smjestiti zarobljene oficire srpske i slovenske nacionalnosti, spriječiti pljačku u gradu, te stupiti u vezu s predstavnicima vlasti u Zagrebu. Tako su najprije prethodnice, a zatim glavnina pobunjenika, nešto prije 17 sati ušli u Bjelovar “burno pozdravljena od građanstva u moru zastava i oduševljenja”. Odmah zatim pobunjenici su zaposjeli sve vojne zgrade u Bjelovaru, a zatim su razmješteni kako bi osigurali grad od eventualnog napada. Tako su pobunjenici, uz suradnju sa snagama u gradu, preuzeli vlast. Svi oficiri, vojnici i žandari zarobljeni u Bjelovaru, zajedno sa zarobljenim oficirima 108. pješadijskog puka, srpske i slovenske nacionalnosti, smješteni su u Vojnom okrugu u Bjelovaru. Zatim je 8. travnja oko 18 sati gradonačelnik Makanec pred okupljenim vojnicima i građanima s balkona gradske vijećnice proglasio “uskrsnuće Nezavisne Države Hrvatske”, što su okupljeni burno pozdravili.⁴¹ Uvečer toga dana Bjelovar je “bio pod punim nadzorom i kontrolom naoružanih hrvatskih omladinaca i ustaša te redarstva koji dovode i zatvaraju zarobljene četnike i sumnjive elemente”, a zaplijenjeno oružje odnose u zgradu Vojnog okruga, ka kapetanu Franji Hardiju, dok je željeznički kolodvor bio pod nadzorom jakog odreda vojske radi zadržavanja vojničkih vlakova. Pri tom su spriječeni ispadi, moguće osvete i pljačke u Bjelovaru, te uspostavljen red i mir. Bio je to, kako je kasnije naveo gradonačelnik Makanec, prvi grad na prostoru Kraljevine Jugoslavije u kojem su Hrvati odbili da budu njezin dio, preuzeli vlast i proglasili svoju državu.

⁴⁰ DAB, Gradsko poglavarstvo Bjelovar, Potvrda Ivanu Čveku od 19. IV. 1941.

⁴¹ O ovome je Makanec kasnije napisao: “Na ovom dijelu svete hrvatske zemlje, oslobođene vlastitom snagom i akcijom, iza leđa srpske fronte, koja je tada još nije bila počela raspadati, u podpunoj neizvjesnosti, šta će nam donijeti sutrašnjica, mi smo iz dubine duše osjećali divotu i zanos apsolutne slobode i nezavisnosti. Eto makar jedan dan, makar nekoliko dana, pa onda neka bude s nama, što hoće i mora – ali moći ćemo reći, da nije bilo nad nama gospodara do Boga! Svuda oko nas metež i neizvjesnost, svuda oko nas srpske čete, koje su zauzele sumljivo držanje, a Bjelovar i njegova okolica svega nekoliko kolometara promjera: MI SMO NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA!” J. MAKANEC, “Ustanak u Bjelovaru - sjećanje na bjelovarske događaje 8.-10. travnja 1941.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), 2. X. 1941.

U operativnom dnevniku Vrhovne komande jugoslavenske vojske su 8. travnja u vezi sa stanjem na području 4. armije navedeni podaci o njemačkom prelasku rijeke Drave. Dalje se navodi da se 108. pješadijski puk "odmah pobunio" i zajedno s 40. dopunskim pukom krenuo prema Bjelovaru. Zato je situacija Slavonske divizije ocijenjena kao "vrlo kritična", jer nema snaga koje bi mogle kraj Virovitice zadržati Nijemce. Do večeri 8. travnja nije bilo točnih podataka o daljnjem razvoju događaja, osim da su pobunjenici iz 108. pješadijskog puka ušli u Bjelovar i preuzeli vlast.⁴²

Tijekom noći s 8. na 9. travnja odred pobunjenih hrvatskih vojnika na željezničkom kolodvoru u Bjelovaru zadržao je vlak iz Zagreba koji je bio pun vojnika i oficira, uglavnom Srba. Oni su se predali bez otpora, razoružani su i zarobljeni. Vojnici Hrvati iz ovoga vlaka pridružili su se pobunjenicima. U selima u okolici Bjelovara pobunjenici su uspostavili straže. Straže su nadzirale svako kretanje i nekontrolirano približavanje gradu, sudjelujući u sukobima s više skupina četnika i preostalih oficira i vojnika srpske nacionalnosti. Ove su skupine posvuda razbijene i odvedene u zarobljeništvo. U tim akcijama, osim pobunjenih vojnika, ustaških skupina i pripadnika Hrvatske seljačke zaštite, posebno se istaknuo nadstražar gradske straže Gjuro Stanke. Kako je kasnije navodio Julije Makanec, Hrvati su se korektno odnosili prema ranjenim jugoslavenskim vojnicima srpske nacionalnosti.

Vođa pobune Čvek kasnije je naveo da je tijekom noći i jutro 9. travnja uspjela i pobuna u drugim jedinicama jugoslavenske vojske, odnosno u dijelovima 2. konjičkog, 31. artiljerijskog i 35., 42., 104. i 105. pješadijskog puka. Vojnici, podoficiri i oficiri tih jedinica hrvatske nacionalnosti postupno su počeli dolaziti u Bjelovar. Tako su u Bjelovar stigli i kapetan Zvonimir Sirovatka i natporučnik Ladislav Makovec, koji su predvodili pobunjenike iz 105. pješadijskog puka. Pobunjenicima su se pridružili i kapetan Karlo Fabijani, major Medvedec i poručnik Ervin Čeliković, koji je kao blagajnik prikupio novac iz osvojene blagajne, koji je podijeljen onima kojima je bio potreban. Kapetan Mrak je postavio narednika Zvonimira Jembrija za skladištara svih vojnih skladišta u Bjelovaru. Jedna od vijesti koju su novopridošli hrvatski pobunjenici donijeli bila je da su iz Karlovca prema Bjelovaru krenula dva bataljona četnika. Ovi bataljoni navodno su se nalazili u blizini Narte, spremajući se za napad na Bjelovar.⁴³ Čvek kasnije navodi kako je s kapetanom Mrakom odmah odlučio u Velike Sredice premjestiti najbolje pobunjeničke snage iz 108. pješadijskog puka. Ubrzo su pobunjenici zaposjeli i osigurali položaje kraj Velikih Sredica

⁴² *Aprilski rat 1941. Zbornik dokumenata*, knjiga II, Beograd 1987., 826.

⁴³ Iz Karlovca je upućen jedan bataljon četnika koji je preko Bjelovara trebao otići u Đurđevac na bojišnicu. No, o djelovanju tog bataljona za sada nemamo objavljenih podataka. Aleksandar Ž. ŽIVOTIĆ, "Jurišne (četničke) jedinice vojske Kraljevine Jugoslavije 1940.-1941. godine", *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1-2, Beograd 2003.

nasuprot Narte u kojoj su se nalazili četnici. Čvek i Mrak su obilazili zaposjednute položaje i hrabрили ljude, jer je među pobunjenicima bilo i onih koji su širili "alarmantne vijesti", a Čvek je kasnije rekao da je vjerojatno bila riječ o komunistima. Čvek je kasnije naveo kako su se u organizaciji obrane Bjelovara istaknuli narednik Z. Jembri, podnarednik V. Retković, narednik M. Šepak i natporučnik L. Supančić. Uz njih su se istaknule i "sve ustaše, koje su danju i noću najsavjesnije vršile dužnost pod zapovjedništvom Mije Hansa i Ivana Šestaka". Gradonačelnik Makanec koordinirao je rad civilnih i vojnih vlasti.

Prema podacima kojima su raspolagali pobunjenici, Bjelovaru je najveća opasnost prijetila od spomenutog "jakog odreda četnika u šubarama s mrtvačkom glavom, oboružanog strojnicama, a pod zapovjedništvom majora Naumovića", koji se nalazio u Narti. Ujutro 9. travnja četnici su krenuli prema Bjelovaru, pokušavajući prijeći most preko rijeke Česme. Pobunjenici smješteni u susjednim šumama tu su na njih otvorili vatru pa su napadači odustali, zadržavši se u Narti i čekajući daljnji razvoj događaja. Četnici su kuririma slali u Bjelovar pozive na predaju popraćene prijetnjama, ali su pobunjenici te pozive odbili. Postojala je i mogućnost da će i druge jedinice jugoslavenske vojske izvršiti napad na Bjelovar.⁴⁴ Ipak, teško stanje na fronti u Podravini i sve veći broj vojnika Hrvata koji su kretali prema Bjelovaru, kako bi se pridružili pobunjenicima, zasigurno su onemogućili napad jugoslavenskih jedinica na taj grad. Tijekom 9. travnja "već su se počele slijevati sa svih strana u grad mase bjegunaca iz svih mogućih pukovnija i vojničkih jedinica". Njihov broj popeo se na nekoliko tisuća. Ovo je za Mankanca bila radosna vijest, ali je nosila i probleme u održavanju reda, osiguravanju smještaja i prehrane, kao i raspoređivanju pridošlih vojnika na zadatke. Tada još nije bilo poznato što se točno događa na frontu u Podravini.

U vezi s događajima u Bjelovaru u operativnom dnevniku Vrhovne komande jugoslavenske vojske 9. travnja je navedeno da je stanje 4. armije sve teže jer se pobuna u Bjelovaru proširila i obuhvatila veći broj jedinica. Također je navedeno da je Vladko Maček toga dana izdao proglas s ciljem da smiri pobunu, ali to nije imalo pozitivnog odjeka pa se zbog takvog stanja više nije moglo računati na dulji otpor 4. armije.

---

⁴⁴ U izviđanja su se uključili i pojedini rukovodioci HSS-a, kao primjerice Luka Starčević. On je nakon rata izjavio da je 9. travnja prije podne došao u gradsko poglavarstvo gdje je čuo da u Bjelovar dolazi 42. pješadijski puk "sa kaznenom ekspedicijom". Zatim je s gradskim senatorom dr. Wagnerom i gradskim veterinarom Klinerom otišao automobilom slavonskom cestom, u namjeri da spriječe krvoproliće. No, na putu do Velikih Zdenaca uvjerali su se da opasnost od kaznene ekspedicije ne postoji. Naišli su na narodnog poslanika Tomu Vojkovića, kojeg su povezli sa sobom u Bjelovar. DAB, OZN-a za okrug Bjelovar, Zapisnik o saslušanju dr. Luke Starčevića, Bjelovar, 18. VII. 1945.

Mačeku se obratio general Pantelija Jurišić, zamolvši ga da apelira na pobunjenike u Bjelovaru da se vrate u borbu protiv Nijemaca. On je to i učinio iako "svjestan nekorisnosti daljeg otpora protiv nadmoćne snage Osovine". Maček je 9. travnja ujutro telefonski nazvao Gradsko poglavarstvo Bjelovar i razgovarao s F. Hegedušem, narodnim zastupnikom HSS-a za bjelovarski kotar. Informirao se o događajima u Bjelovaru te od tamošnjih HSS-ovaca tražio da utječu na pobunjenike da se vrate na položaje. Maček je u Bjelovar poslao svoga izaslanika Kovača s pismom. U pismu, koje je nazočnima u Bjelovaru pročitao Luka Starčević, Maček "poziva pobunjenike da se vrate na položaj i da im on jamči da im se neće ništa dogoditi", ali bez uspjeha jer su pobunjenici, koji "su bili pod uplivom raznih ustaških elemenata kao Mankanca, Čveka, Šestaka i drugih" to odmah odbili.⁴⁵ Nakon konzultacija s oko 20 nazočnih, među kojima su, osim Hegeduša, bili kapetan Mrak, gradonačelnik Mankanec i gradski senator Robert Wagner, Zvonimir Sirovatka je oko 12 sati nazvao Mačeka. Priopćio mu je kako se njegovim zahtjevima i traženjima njegovih predstavnika u Bjelovaru "ne može udovoljiti", jer "svaki vojnik izjavljuje da neće da se bori za srpsku vladu protiv prijateljskog njemačkog naroda i vojske".⁴⁶ Maček je i dalje tražio da se pobunjeni vojnici vrate "natrag na položaje" jer ih neće moći dalje štiti od prijetnji jugoslavenske vojske koja je tvrdila da će napasti i bombardirati Bjelovar. Sirovatka ga je upozorio da više nije riječ o dva pobunjena puka, nego "oko 10 rastepenih" pukova. Zato ne može biti "govora o uspostavljanju nekog fronta". Maček je tada naredio Sirovatki da preustroji ta dva puka i pošalje ih natrag na položaje. Sirovatka je odgovorio Mačeku da on osobno dođe u Bjelovar, na što je Maček izjavio "smjesta dolazim", iako to nije učinio. No, neposredno zatim u Bjelovar je kao Mačekov izaslanik stigao zapovjednik Hrvatske seljačke zaštite Đuro Kemfelja. On je također prenio Mačekovu pismenu poruku da se pobunjena vojska vrati na frontu.⁴⁷ No, pobunjenici su ovo odbili. Tako je, nakon pokušaja da smiri narod i djeluje u duhu Mačekove poruke, prema nekim izvorima Kemfelja morao "bježati pred narodom" iz Bjelovara, "da iznese čitavu kožu i živu glavu".⁴⁸

⁴⁵ Kod Mačeka je toga jutra bila tročlana delegacija iz Bjelovara, na čelu s Fabijanom Antoljakom. Delegacija je trebala obavijestiti Mačeka o bjelovarskim događajima i dogovoriti se o daljnjim postupcima. DAB, OZN-a za okrug Bjelovar, Zapisnik o saslušanju dr. Luke Starčevića, Bjelovar, 18. VII. 1945.

⁴⁶ HDA, NDH, kut. 361., Službena zabilješka od 28. V. 1941. Z. Sirovatke o telefonskom razgovoru iz Bjelovara 9. IV. 1941. s dr. V. Mačekom.

⁴⁷ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, Srbija (dalje: AVII), Vlada Kraljevine Jugoslavije 1941. dok. reg. br. 67/4-6., kut. 705., Ratni doživljaji narednika-đaka Srečka Ajznera, trgovca iz Zagreba, u ratu s Njemačkom od 5. do kraja travnja 1941.

⁴⁸ Krunoslav BATUŠIĆ, "Kako je srušena Jugoslavija", *Hrvatska država*, br. 16-17, München, 25. XII. 1956.

I general Nedeljković je 9. travnja telefonom poručio bjelovarskim pobunjenicima da se grad u najkraćem roku preda, pobunjena vojska vrati na položaje prema Nijemaca i zarobljeni oficiri Srbi i Slovenci odmah upute u Zagreb. Ako pobunjenici tako ne postupe, jugoslavenski bombarderi nemilosrdno će uništiti Bjelovar. Pobunjenici su znali da bi Bjelovar mogao biti bombardiran, a nije bilo ni pouzdanih vijesti o prodoru njemačke vojske, ali su taj ultimatum odbili. Ipak su pristali zarobljene oficire Srbe i Slovence uputili vlakom u Zagreb. Prema Čveku, tada se telefonom iz Zagreba javio i Ivan Šubašić, ban Banovine Hrvatske, sa zahtjevom "da se hrvatske čete odmah upute na položaje, jer da se na Dravi nalaze samo slabe njemačke čete, te da će Bjelovar ako ne popusti, biti prepušten na milost i nemilost srpskoj kaznenoj ekspediciji". Pobunjenici su odbili i ovaj zahtjev. Postojali su podaci da se kaznena ekspedicija, odnosno jaki motorizirani odredi, iz Grđevca kreću prema Bjelovaru. Oni su dobili naređenje da u Bjelovaru uspostave red i svladaju pobunu. Njima je u susret odmah upućena skupina koja ih je trebala upozoriti "da je u gradu dobro oboružana pobunjena hrvatska vojska, i da će doći do krvoprolića, ako pokušaju približiti se gradu". Kaznenu ekspediciju trebalo je pregovorima zadržati, kako bi se mogla pripremiti obrana Bjelovara. Narednik Čvek minirao je prometnice koje su vodile iz Grđevca prema Bjelovaru, a obrambeni položaji pojačani su strojnicama. Tada su pale i prve žrtve među pobunjenicima. U Hrgovljanima, nedaleko od grada, 9. travnja prijepodne stražari Milan Baćani, gimnazijalac i Đuro Matijašić, gostioničar, obojica iz Bjelovara, pokušali su zaustaviti automobil s jugoslavenskim oficirima. Stražari su iskočili pred automobil s puškama, ali su oficiri na njih bacili ručnu bombu i ubili ih. Istoga dana na području Bjelovara jugoslavenski vojnici ubili su Hrvate Iliju Cvjetkovića i Blaža Sedlara iz Bjelovara, Milicu Prelec iz Rovišća, Milana Novaka iz Klokočevca, Stjepana Mesaroša iz Trojeglave i nepoznatoga pobunjenog vojnika Hrvata koji je ubijen u Hagnju. Toga dana četnici su u Narti ubili i Stevana Mandića, osobu srpske nacionalnosti iz sela Čabraji.⁴⁹

Krajem 9. travnja položaj pobunjenika pokazao se puno povoljnijim. Pokazalo se da prijetnje generala Nedeljkovića bombardiranjem i napadom na Bjelovar nisu utemeljene. U okolici Bjelovara uglavnom nije bilo većih jugoslavenskih jedinica. Vijesti o bjelovarskoj pobuni doprle su do fronte u Podravini pa su mnogobrojni vojnici hrvatske nacionalnosti napuštali svoje jedinice i dolazili

---

⁴⁹ Dr. Makanec navodi samo prve dvije žrtve, a ostale su navedene prema dvama dokumentima. Prvi je: Iskaz poginulih Hrvata u vremenu od 6. do 30. travnja 1941. na području grada Bjelovara i kot. poglavarstva u Bjelovaru od 30. IV. 1941. koje je Predstojništvo gradskog redarstva dostavilo Ministarstvu vanjskih poslova NDH. Dokument je objavljen u knjizi: Zdravko DIZDAR, Mihael SOBOLJEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 1999., 155.-156. Drugi dokument je: DAB, Popis žrtava Drugog svjetskog rata, poraća i Domovinskog rata.

u Bjelovar. Bila je uglavnom riječ o vojnicima Savske divizije, koja se s položaja od Koprivnice do Kloštra Podravskog povlačila prema Križevcima i Zagrebu. Tako se u Bjelovaru našlo između osam i deset tisuća hrvatskih vojnika. Prema kasnijoj Čvekovoju izjavi taj je broj 10. travnja narastao na oko 20.000 vojnika. Pripadnici Seljačke zaštite i vojnici hrvatske nacionalnosti razoružali su 9. travnja i žandarmerijsku postaju u Garešnici.⁵⁰

U takvoj situaciji propali su svi pokušaji predstavnika HSS-a da vrate vojnike na frontu. Na njihov zahtjev Sirovatka je 9. travnja oko 18 sati nazvao Mačeka i o tome ga u njihovo ime izvijestio. Maček je, prema kasnijem izvješću Sirovatke, i dalje "tražio uporno da se pobunjeni pukovi pošalju na frontu protiv Nijemaca".

U rano poslijepodne 9. travnja 1941. Makanec je neuspješno pokušavao uspostaviti radiovezu s njemačkom vojskom. Istoga dana na večer Makanca je u bjelovarskom gradskom poglavarstvu posjetio njegov poznanik Joseph Strumpf iz Velike Pisanice, folksdojčer i član "Kulturbunda". Vodstvo pobunjenika zadužilo je Strumpfa da obavijesti njemačku vojsku o stanju u Bjelovaru. Strumpfu je to uspjelo pa se u rano jutro 10. travnja vratio u Bjelovar s točnim podacima o njemačkoj vojsci. Makanec, Mrak i Čvek tada su odlučili da Nijemcima upute izaslanstvo. Predviđeno je da se nakon susreta izaslanstva s Nijemcima u Bjelovar na vojno vježbalište spusti zrakoplov s njemačkim časnikom s kojim će Makanec dogovoriti ulazak njemačkih postrojbi u Bjelovar, koje je trebalo dočekati kao saveznike. U izaslanstvu su, uz Strumpfa, bili narednik Čvek i bojnič Medvedec, gradski računovođa Nic, jedan gradski senator i Luka Starčević, predstavnik HSS-a. Čvek je kasnije tvrdio da su se predstavnici HSS-a suprotstavljali slanju izaslanstva, a zatim su tražili da i njihov predstavnik bude u sastavu izaslanstva. Ono se uputilo u Đurđevac gdje su stigli oko 8 sati i naišlo na prethodnicu njemačkih snaga, koji su ih razoružali. Zatim su Nijemci prebacili izaslanstvo u Kloštar Podravski gdje ih je primio njemački zapovjednik divizije. Kad su ga informirali o stanju u Bjelovaru general je uputio prethodnicu prema tom gradu.

Nakon odlaska izaslanstva Makanec je otišao u Filipovićevu vojarnu i obavijestio pobunjenike o očekivanom dolasku Nijemaca, održavši pritom prigodan govor.⁵¹ Zatim je s otišao na vojno vježbalište kako bi dočeka, prema dogovoru, između 10 i 12 sati, zrakoplov s njemačkim časnikom, ali se on nije pojavio. Dok je čekao njemački zrakoplov, Makanca su iz gradskog poglavarstva telefonski obavijestili o nasilju jugoslavenskih vojnika u obližnjem selu Kapeli, gdje je ubijeno 11 mještana.

⁵⁰ HDA, MUP NDH, br. 5771, 20. V. 1941, Izvješće Sreskog načelstva u Garešnici banskoj vlasti Banovine Hrvatske u Zagrebu od 10. IV. 1941.

⁵¹ *Nezavisna Hrvatska* (Bjelovar), br. 1, 19. IV. 1941., 3.; *Hrvatski narod* (Zagreb), 3. X. 1941.

Drugi (slavonski) konjički puk “Car Dušan Silni” nakon borbi s njemačkim snagama koje su vođene kraj Peteranca 9. travnja na večer, i u kojima je imao gubitke, povukao se u Novigrad Podravski, a zatim je I. eskadron puka krenuo u Javorovac, a II. eskadron u Donje Mosti, gdje su zanoćili.⁵² Komandant 2. konjičkog puka bio je pukovnik Petrović, koji se tijekom borbi u Peterancu s većinom oficira izgubio s bojišta. Kad su se razmjestili u Javorovac i Donje Moste, ovi vojnici saznali su “da se stvara Nezavisna Hrvatska”. Namjeravali su idućeg jutra nastaviti do Bjelovara i zajedno sa prištabskim dijelovima 4. armije povući se u Bosnu. Kako je u puku bilo četnika, posebno u II. eskadronu, oni su zbog razvoja događaja iskazivali mržnju prema hrvatskom stanovništvu u Donjim, Srednjim i Gornjim Mostima.⁵³ Nakon što se 10. travnja prije podne pronio glas da konjički puk napušta selo, skupina mještana Mosti, u želji “da pomognu Hrvatskoj državi u Bjelovaru”, pokušali su uvjeriti vojnike da je rat završen i da je najbolje da predaju oružje i odu kućama, odnosno većinom u Srbiju. I dok su oni uvjerali vojnike, Josip Kovačić je s crkvenog tornja iz puške ispalio nekoliko metaka što je u vojnika izazvalo paniku i opću pucnjavu, pa su se seljaci razbježali. Nakon toga je jedan komandir II. eskadrona naredio da se pohvataju i ubiju razbježali seljaci. U crkvi su uhvatili Josipa Kovačića i zatim ga ustrijelili. U blizini crkve u jednoj kući pronašli su i ubili Boltu Pavlovića. U dvorištu su našli Ludviga Rupića i u štali Stjepana Hercega, te su ih strijeljali, dok su Stjepana Ružmana, vlasnika kuće i štale, pretukli te je od ozljeda ubrzo umro. Na seoskom putu bili su uhvaćeni i ubijeni Josip Bugarin, Bolto Sedak i Stjepan Šifkorin. Ivan Blažeković, vojnik koji je pobjegao iz svoje jedinice, išao je iz Velikog Grđevca u Moste i ubijen je na seoskom putu u Zrinskoj. Ivan Rupić iz Srednjih Mosti teško je ranjen iz strojnice. Nakon toga vojnici su krenuli prema Kapeli i Bjelovaru. Vojnici su sa sobom povelili nekoliko zarobljenika, Valenta Rupića, vođu Hrvatske seljačke zaštite u Donjim Mostima, njegova sina Franju Rupića, koji je imao 17 godina, njegova zeta Davorina Martina Blažekovića i njegova kuma Andriju Peveca. Vojnici su ubili Andriju Peveca, Franju Rupića i Davorina Martina Blažekovića. Tako je ukupno ubijeno 11 seljaka. Zatim su kraj Kapele vojnici naišli i na Josipa Rožmarića iz Ko-

⁵² Pri njezinu povlačenju stradao je Peteranec u kojem su mnoge kuće i zgrade bile pogođene i oštećene od te vojske a bilo je i pet mrtvih i dvoje ranjenih mještana. “Od nemoćnog bijesa srpske soldateske pri povlačenju stradala su mnoga hrvatska sela među njima najteže jedno od žarišta hrvatske nacionalističke misli – Peteranec”, *Novi list* (Zagreb), 11. V. 1941.

⁵³ DAB, Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora Bjelovar, Rimokatolički župni uredi Mosti i Kapela 1945., Popis svih lica umrlih nasilnom smrću na području župe D. Mosti (ukupno devet ubijenih od jugoslavenskih vojnika i četnika 10. travnja 1941.) i Sv. Marije Magdalene u Kapeli (jedan ubijen 10. travnja od vojnika 2 konjičkog puka). Također vidjeti: Z. DIZDAR, M. SOBOLEVSKI, n. dj., 155-156.; S. VELAGIĆ, n. dj., 138.-139.; Zdravko IVKOVIĆ, *Spomen na prve hrvatske žrtve srbočetničkog zločina počinjenog u Donjim Mostima prvih dana drugog svjetskog rata (10. travnja 1941. godine)*, Bjelovar 1996.

privnice, te su i njega ubili. Drugi konjički puk zatim je, jašući cestom od Kapele prema Bjelovaru, ugledao kolonu njemačkih tenkova koja se paralelnom cestom kretala od Đurđevca prema Bjelovaru.⁵⁴

Prema Čveku njemačka prethodnica je toga 10. travnja cestom “išla ispred nas, a mi kao taoci pozadi nje i došlo do ispred Bjelovara u 11 sati i 30 časaka prije podne, dok je glavina došla oko 14 sati poslije podne”. Mekanec je u 12 sati automobilom otišao pred gradsko poglavarstvo i priključio se građanima, pobunjenicima i predstavnicima civilnih vlasti koji su oduševljeno pozdravili Nijemce. Mekanec je s balkona gradskog poglavarstva pozdravio okupljeno mnoštvo i njemačku vojsku.⁵⁵ Nijemci su iz Bjelovara krenuli dalje za Zagreb, gdje je nekoliko sati kasnije proglašena uspostava Nezavisne Države Hrvatske. Bjelovarčani su tim činom, zaključuje Mekanec, “prestali biti buntovnici i postali organi hrvatske državne vlasti”.⁵⁶ U Bjelovaru su Nijemci uspostavili zapovjedništvo i smjestili svoje snage čiji je zadatak bio razoružati zaostale skupine jugoslavenske vojske koje su se nalazile u Bilogori. Pobunjenici su Nijemcima predali cjelokupno naoružanje i uniforme koje su bile smještene u vojna skladišta. Njemačko zapovjedništvo u Bjelovaru dopustilo je osnivanje jednoga hrvatskog bataljuna za stražarske potrebe, što je i učinjeno, dok su ostali oficiri i vojnici pušteni kućama. Desetog travnja 1941., između 14 i 17 sati, Nijemci su dočekali 2. konjički puk koji je dolazio iz šume Bedenik, gdje su konjanici ubili i civila Melkiora Novaka iz Klokočevca. U borbama koje su vođene u predgrađima Bjelovara na Križevačkoj cesti i u Hrgovljanima 2. konjički puk je razbijen i uglavnom prisiljen na predaju.⁵⁷ Dio konjičkog puka koji je bio na začelju, u kojem su bili vojnici koji su pobili civile iz Donjih Mostima, pokušao je izbjeći zarobljavanje vrativši se u Skucane, odakle je preko Podgaraca i

⁵⁴ “Zvjerstva srpskih vojnika i četnika u Podravini”, *Novi list* (Zagreb), br. 1., 29. IV. 1941., 6.; Ferdo ČULINOVIĆ, *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb 1958., 224.-226.

⁵⁵ *Nezavisna Hrvatska* (Bjelovar), br. 1, 19. IV. 1941., 3.

⁵⁶ Opširnije o Juliju Makancu vidjeti u: *Tko je tko u NDH*, 252.-253. Za vrijeme NDH obnašao je različite dužnosti, među ostalim bio je i ministar narodne prosvjete. U svibnju 1945. s ostalim članovima vlade NDH povlači se u Austriju, odakle su ga Britanci izručili jugoslavenskim vlastima. U optužnici protiv Makanca prvo i jedno od najtežih inkriminiranih djela bilo je što je kao “načelnik Bjelovara predao vlast njemačkom okupatoru i zarobljene oficire i vojnike jugoslavenske vojske”. Vojni sud II. jugoslavenske armije osudio ga je na smrt 6. lipnja 1945. godine. Vidjeti: HDA, zbirka mikrofilmova, RSUP SRH, svitak 23, snimke 60.-87.

⁵⁷ Tada su zarobljeni major Nikola Hrgović i aktivni narednik Stanković, za koje se pretpostavljalo da su naredili i sudjelovali u umorstvu u Donjim Mostima. Predani su Vijeću pokretnog prijekog suda od deset sudaca, kojim je presjedao dr. Miletić, predsjednik Okružnog suda u Bjelovaru. Provedenim postupkom u Osnovnoj školi u Mostima saslušanjem i sučeljavanjem svjedoka i optuženih nije dokazano da su optuženi osobno sudjelovali u pucnjavi i ubojstvima 11 mještana te su oslobođeni optužbe i pušteni na slobodu. Hrgović je u srpnju 1941. iseljen u Srbiju gdje je poslije rata umro u Beogradu. DAB, Pismeno svjedočenje Stjepana Majetića od 16. travnja 1998.

Draganca išla prema Rovišću, namjeravajući produžili u Posavinu. No, kraj Rovišća su ih dočekali Nijemci i većinu zarobili. Dio konjanika uspio se vratiti kućama, uglavnom oni iz okolnih mjesta, a dio se ipak probio prema Bosni. Ovime su na području Bjelovara prestale djelovati organizirane jedinice jugoslavenske vojske.⁵⁸

To ne znači da i dalje nisu padale žrtve na bjelovarskom području, a to su bile žrtve zaostalih skupina jugoslavenskih vojnika: 10. travnja Milan Bakoni u Hagnju i Ivan Hagljan u Grubišnom Polju, 12. travnja Mato Juranić (iz Kapele) u Hrgovljanima, 13. travnja u Bjelovaru su ubijeni Josip Svedrec (iz Remeta) i Pavao Rogović (iz Šandrovca). U Bjelovaru je 14. travnja ubijen i Mirko Radiček (iz Križevaca). Stjepan Žegarec ubijen je u Pavlovcu 24. travnja. U bjelovarskoj bolnici su od posljedica ranjavanja 10. travnja umrli Pavao Rogović i Vjenceslav Pohunek, 12. travnja Mato Duranić, 14. travnja Ivan Novaček, 23. travnja Dragutin Farkaš i Dragutin Torkoš.⁵⁹

Stanje na području Bjelovara pokazuje jedan dokument oružništva novo-proglašene NDH u kojem se navodi: "Okolica Bjelovara obsjednuta je od Srba, koji čine nasilja, ubijaju i pale kuće po selima Narti, Gudovcu i šumi Česmi". Kako bi se ovo spriječilo, u okolici Bjelovara upućen je satnik Sirovatka s 35 oružnika, a zatražena je i zaštita njemačke vojske. Hrvatsko oružništvo i vojne vlasti u Bjelovaru trebali su preuzeti sve potrebne mjere da se "zavede red".⁶⁰ Zato se i u okolici Bjelovara počinju ustrojavati "narodne straže". Martin Cikoš kasnije je napisao da je 11. travnja od članova Hrvatske seljačke zaštite ustrojio "narodnu stražu" koja je imala 85 ljudi. Oni su održavali red i mir, a čuvali su i vojnih skladišta u Gudovcu. Cikoš je nakon dva tjedna vojnu opremu iz tih skladišta prevezao zaprežnim kolima u vojno slagalište u Bjelovaru.⁶¹

Nakon imenovanja vlade NDH 16. travnja 1941., njezina ministarstva imenovala su Josipa Verhasa za privremenog poglavara kotara Bjelovar, Ivana Gaščića za zapovjednika oružničkog krila u Bjelovaru, potpukovnika Dragutina Brkića za zapovjednika hrvatske vojske u Bjelovaru i Alojzija

⁵⁸ Na temelju Makančevih sjećanja iz *Hrvatskog naroda* o pobuni u Bjelovaru za vrijeme NDH pisano je i u: *Hrvatska enciklopedija*, svezak II, Zagreb 1941., 660.; Josip HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942., 622.-623.; Petar PEKIĆ, *Postanak Nezavisne Države Hrvatske, Borba za njeno oslobođenje i rad na unutrašnjem ustrojstvu*, Zagreb 1942., 83.-84.

⁵⁹ Osim toga, u travanjskom ratu poginule su, na drugim mjestima, još neke osobe s bjelovarskog područja: Mijo Ferencić (Gornja Zdjelica), Ivan Crnjak (Donja Most), Matej Marek (Nova Plavnica) poginuo je kraj Zaječara, Stjepan Oštrić (pokopan u Novoj Ploščici 12. travnja), Mijo Ferencić (Gornja Zdjelica), Ivan Švigir (Križica, Ivanska), poginuo je u borbi s Nijemcima u Crnoj Gori) i Viktor Španić (Severin), u borbi s Nijemcima kraj Pčelić-Suhopolje. DAB, Popis žrtava Drugog svjetskog rata, poraća i Domovinskog rata.

⁶⁰ AVII, Arhiva NDH, kut. 239, br. 2/3-5.

⁶¹ HDA, ZIG NDH, II-30/786.

Ćukmana za predstojnika gradskog redarstva. Kapetan Ivan Mrak postavljen je za zapovjednika grada Bjelovara.⁶² Mijo Hans je i dalje bio izvanredni ustaški povjerenik za područje bjelovarskog kotara. Rješenjem poglavnika NDH od 17. travnja 1941. promaknuto je u više činove osam časnika i jedan vojnik koji su se osobito istaknuli tijekom pobune u Bjelovaru na čelu s Ivanom Čvekom, koji je promaknut u čin pješачkog poručnika.⁶³ Drugi će pojedinačno biti promaknuti nekoliko dana kasnije, npr. umirovljeni kapetan I. klase Ivan Mrak u čin potpukovnika, poručnik Leopold Suplančić u čin satnika, kapetan I. klase Franjo Hardi u čin bojnika i umirovljeni major Đuro Mravinac u čin potpukovnika.⁶⁴ Mijo Hans je postao prvi ustaški logornik u Bjelovaru, a zatim je bio stožernik ustaške mladeži. Ivan Šestak bio je ustaški logornik, a zatim stožerni pobočnik. Obojicu su komunističke vlasti 1945. osudile na smrt i strijeljale. Na smrt će biti osuđeni i Ivan Gašić, Julije Mankanec i Nikola Božičević, koji je bio gradonačelnik Bjelovara nakon Mankanca.

Zarobljeni jugoslavenski vojnici u Bjelovaru, uglavnom srpske nacionalnosti, predani su u zarobljenički logor u Zagrebu, dok su civili zadržani u zatvoru, uključujući i uhićene četnika. Za neke od njih intervenirali su bjelovarski Hrvati da ih se pusti na slobodu.⁶⁵

U događajima od proglašenja do uspostave vlasti NDH na bjelovarskom području zasigurno je, osim navedenih, bilo još civilnih žrtava, gotovo u cijelosti Hrvata. To proizlazi i iz podataka Gradske i Kotarske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Bjelovaru iz 1945., prema kojima je u razdoblju od 6. do 25. travnja 1941. poginulo na području grada 27 osoba (od kojih petero žena i petero djece), a na području kotara 72 osobe (od kojih 14 žena i 12 djece) ili ukupno 99 osoba. Ove komisije su sastavile poimenični popis žrtava Drugoga svjetskog rata. Prema tom popisu nabrojane su 584 žrtve u gradu Bjelovaru i 1478 žrtava u kotaru Bjelovar, odnosno ukupno 2062 žrtava. Ipak se na tim popisima samo za Ivana Blažekovića iz Gornjih Mosti navodi

⁶² *Nezavisna Hrvatska* (Bjelovar), br. 1, 19. IV. 1941., 3.-4.

⁶³ *Vjesnik vojnih naredaba i zapovjedi za cjelokupnu oružanu snagu Države Hrvatske, Osobni poslovi*, Zagreb, br. 2., 17. IV. 1941., 5.-6.

⁶⁴ Mravinac je 24. travnja 1941. na prijedlog ministra domobranstva unaprijeđen u čin potpukovnika zbog zasluga koje je stekao "prilikom pobune postaje u Bjelovaru time, što je odmah po dolasku u Bjelovar pristupio pobunjenicima i pomogao pri organizaciji otpora, zatim na održavanju reda u gradu Bjelovaru i okolici". *Vjesnik vojnih naredaba i zapovjedi za cjelokupnu oružanu snagu Države Hrvatske, Osobni poslovi*, br. 4, 29. IV. 1941., 9. Opširnije o Mravincu vidjeti: HDA, ZKRZ Zh, br. 15.260/1945., kut. 277., Spis Okružne komisije Bjelovar Zemaljskoj u Zagreb u predmetu protiv Đure Mravinca. Također vidjeti: *Tko je tko u NDH*, 284.

⁶⁵ Dokument Hrvatskoga vojnog zapovjedništva Bjelovar od 27. travnja 1941. upućen zapovjedniku zarobljeničkog logora u Zagrebu. U dokumentu se navodi da se u Zagreb upućuju 422 zarobljenika. Faksimil objavljen u: S. BLAŽEKOVIĆ, n. dj., 85.; *Nezavisna Hrvatska* (Bjelovar), br. 1, 19. IV. 1941., 3.-4.

da su ga 1941., bez navođenja datuma, strijeljali “četnici”. Druge žrtve jugoslavenskih vojnika, žandara i četnika, koje smo spomenuli, u tim se popisima ne spominju. Za šest hrvatskih žrtava koje sam naveo donose se pogrešni podaci. Za četvero (Blaža Sedlara i Matu Đuranića iz Bjelovara, Martina Blažekovića iz Gornjih Mosti i Josipa Bugarina iz Srednjih Mosti) navodi se da su ih strijeljale “ustaše” u Bjelovaru 10. i 12. travnja, odnosno u Donjim Mostima 10. travnja 1941. godine. Zapravo su oni bili žrtve jugoslavenske vojske. Za Ivana Novačena iz Garešnice i Dragutina Torkoša iz Novog Marofa navedeno je da su ih strijeljali Nijemci u Bjelovaru, 14. i 23. travnja 1941. godine. Ovaj podatak također nije istinit. Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača je od osoba srpske nacionalnosti koje su stradale u razdoblju prevrata poimenično navela Simu Gvozdenčevića iz Visova, za kojeg se navodi da su ga 1941. ubili pripadnici Hrvatske seljačke zaštite, odnosno ustaše.⁶⁶

Krajem travnja 1941. bilo je još Hrvata koji su na području Bjelovara stradali od osoba koje su vlasti NDH definirale kao “četnike”. Tako su “četnici” 28. travnja ubili Đuru Raptarija i Đuru Mičetića, a idućeg dana teško je ranjen Tomo Francetić.⁶⁷ M. Cikoš je kasnije napisao da je 26. travnja 1941. došlo do organiziranoga četničkog napada na straže koje je on organizirao, te su poginula dva stražara, a jedan je ranjen. Nakon toga je 27. travnja došlo do odmazde nad srpskim stanovništvom u selu Gudovcu koju je vodio osobno državni tajnik u MUP-u NDH i ravnatelj za javni red i sigurnost Eugen Dido Kvaternik.⁶⁸

Zaključak

Pobuna 108. pješadijskog puka u noći sa 7. na 8. travnja 1941. bila je planirana, no njezin početak i mjesto određeni su stjecajem okolnosti. Organizirali su je i proveli pripadnici ustaškog pokreta i njihovi suradnici, kao prvi korak prema ustanku jer se istodobno radilo na pobuni i u drugim jedinicama, ali

---

⁶⁶ HDA, ZKRZ, Glavni urudžbeni zapisnik, br. 262/1945., kut. 34., “Popis žrtava u gradu Bjelovara i po mjestima bjelovarskog kotara”, kut. 638. “Popis žrtava po mjestu zločina Bjelovar (grad i kotar, abecednim redom)”. Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u kolovozu 1945. imala je smrtovnice 12 osoba koje su ubili vojnici “bivše jugoslavenske vojske” i devet smrtovnica osoba koje su ubili “četnici”. Smrtovnice su dobivene od 63 rimokatolička župna ureda, dok 18 župnih ureda nije dostavilo podatke. No, Komisija nije navedene osobe unijela u svoje popise žrtava. U smrtovnicama 21 od 31 parohije Srpske pravoslavne crkve postoje podaci o 1472 ubijene osobe, ali se ne navodi ni jedna stradala u razdoblju bjelovarskog ustanka. HDA, ZKRZ, Glavni urudžbeni zapisnik, br. 3430/1945., kut 63., br. 776/1946., kut 86.

⁶⁷ AVII, Arhiva NDH, kut. 236, reg. br. 29/1-2.

⁶⁸ HDA, ZIG NDH, II-30/786.

i u gradu Bjelovaru te nekim mjestima bjelovarskog kotara gdje su ustaše i njihovi suradnici djelovali i imali utjecaja. Pobunu u 108. puku prihvatila je većina vojnika Hrvata, koji su u puku činili većinu, ali i mnogi vojnici drugih nacionalnosti iako zbog različitih motiva, otkazivanjem poslušnosti, razoružavanjem oficira i pojedinih vojnika Srba, koji su joj se suprotstavljali, i preuzimanjem nadzora nad pukom. Manji broj aktivnih vojnika i oficira Srba, uglavnom iz istočnih dijelova zemlje, izbjegao je razoružavanje i nastojao se probiti prema Bosni, u čemu su mnogi i uspjeli. Preostali vojnici i oficiri dijelom su otišli kućama, neki od njih odbacili su oružje, a neki su ga ponijeli sa sobom. Znatan broj pobunjenih i naoružanih hrvatskih vojnika ostao je na mjestu pobune pod vodstvom kolovođa pobune na čelu s narednikom Ivanom Čvekom. Tako je prvi cilj pobune uspješno izvršen. Zatim se prišlo drugom stupnju koji započinje odlukom da pobunjeni 108. puk krene na Bjelovar radi preuzimanja vlasti u tom gradu od jugoslavenske vojske i žandarmerije te širenja pobune na druge jedinice i uspostavljanjem vlasti na terenu. Tijekom izvršenja ovih ciljeva pokazala se organiziranost i koordiniranost na svim razinama, političkoj, vojnoj i civilnoj. Bilo je vidljivo da postoje jasni ciljevi pobune koji su uspješno ostvareni. U pobunu se uključilo oko 10.000 vojnika. Sve ovo pokazuje da je pobuna dobila sve značajke ustanka.

Hodnja pobunjenog 108. puka ujutro 8. travnja 1941. i smještaj u Ždralovima, pred Bjelovarom, nakon što joj je pobunjenička izvidnica bila napadnuta i uništena u gradu, imali su izvrstan učinak na stanovništvo u gradu Bjelovaru i njegovoj okolici, kao i u drugim jedinicama jugoslavenske vojske na tom području. Tada se 108. puku pridružio 40. dopunski puk koji se nalazio u Severinu, a i neki dijelovi 42. pješačkog puka. Tako se, prema nekim podacima, okupilo oko 2000 pobunjenih hrvatskih vojnika. Pod njihovim utjecajem počele su akcije na terenu od kojih je najznačajnija u Starim Plavnicama, kraj Gudovca, gdje je Martin Cikoš, sa svojom Hrvatskom seljačkom zaštitom, 8. travnja razoružao dva vozarska bataljona s ukupno 3500 vojnika i 50 oficira časnika i proglasio Hrvatsku samostalnom i nezavisnom državom. Zatim je naoružao oko tisuću pouzdanih Hrvata vojnika, te uspostavio vlast u toj općini. U međuvremenu su u Bjelovaru ustaše i njihovi suradnici poduzeli akcije da se naoružaju, vršeći pritisak na jugoslavensku vojsku i žandarmeriju u tome gradu da predaju vlast. Pokušaji jugoslavenskih vojnih vlasti, vodstva HSS-a i Banovine Hrvatske da slanjem izaslanika, pregovorima i telefonskim prijetnjama prisile pobunjenike da se vrate na položaje i bore protiv Nijemaca nisu imali učinka. U međuvremenu je u Bjelovaru razoružana žandarmerija, a uslijedilo je i razoružanje preostalih komandanata jugoslavenske vojske u gradu te svečani ulazak pobunjenih hrvatskih vojnika. Pošto je preuzeta vlast u gradu Bjelovaru, gradonačelnik Julije Makanec u 18 sati s balkona gradske vijećnice proglasio je uspostavu nezavisne hrvatske države. Ustanici su tada nadzirali Bjelovar i bližu okolicu. Trebalo je zatim tu vlast i održati pod pritiscima jugoslavenske vojske u okolici te rukovodstva HSS-a. U gradu je uspostavljeno

rukovodstvo ustanka od desetak ljudi koje je koordiniralo daljnje akcije i poduzimalo potrebne mjere. Akcije jugoslavenske vojske prema Bjelovaru odbijene su. Vlast ustanika proširila se na veći dio bjelovarskog kotara, a i na neka mjesta izvan njega. U tim akcijama padaju i prve ustaničke žrtve. Počinje i postupno rasulo jugoslavenske Savske divizije na Bilogori, a dio oficira i vojnika hrvatske nacionalnosti iz te divizije dolazi u ustanički Bjelovar. U gradu se našlo između osam i deset tisuća pobunjenih hrvatskih vojnika. Vodstvo ustanka u Bjelovaru uspjelo je 10. travnja uspostaviti vezu s Nijemcima koji su nastupali iz smjera Virovitice i oko 12. sati stigli u Bjelovar, gdje su bili pozdravljeni kao saveznici, da bi zatim nastavili napredovanje prema Zagrebu. Neposredno prije ulaska Nijemaca u Bjelovar jugoslavenski vojnici su u Donjim Mostima ubili 11 Hrvata.

Možemo reći da je ustanak u Bjelovaru bio najznačajnija ustaška akcija pri uspostavi NDH. Bio je to grad u kojem je dva dana prije nego u Zagrebu proglašena i funkcionirala hrvatska država. No, u danim okolnostima vodstvo ustaškog pokreta moglo se jedino osloniti na one koji su bili spremni pomoći u ostvarenju tih njihovih nastojanja, a to je bio Treći Reich, strana koja je kasnije izgubila rat.

SUMMARY

THE BJELOVAR UPRISING OF 7-10 APRIL 1941

The author discusses political conditions in the Bjelovar region immediately before and at the beginning of the Second World War, and following that, the uprising of Croatian soldiers of the 108 Regiment of the Royal Yugoslav Army on the evening of 7th and 8th April, 1941, in Veliki Grđevac by Grubišno Polje. It continues on with a discussion of the spread of the uprising and its growth into a general insurrection, which led to the taking over of Bjelovar by the insurgents on 8 April, their assumption of local power and their proclamation of a Croatian state, until the arrival of the Germans in the city two days later. The work also talks about the war crime perpetrated against Croatian civilians in Donjima Mostima which was committed by Chetniks and the Yugoslav army on 10 April.

Key words: Bjelovar, April War 1941, *Ustaše*, Independent State of Croatia